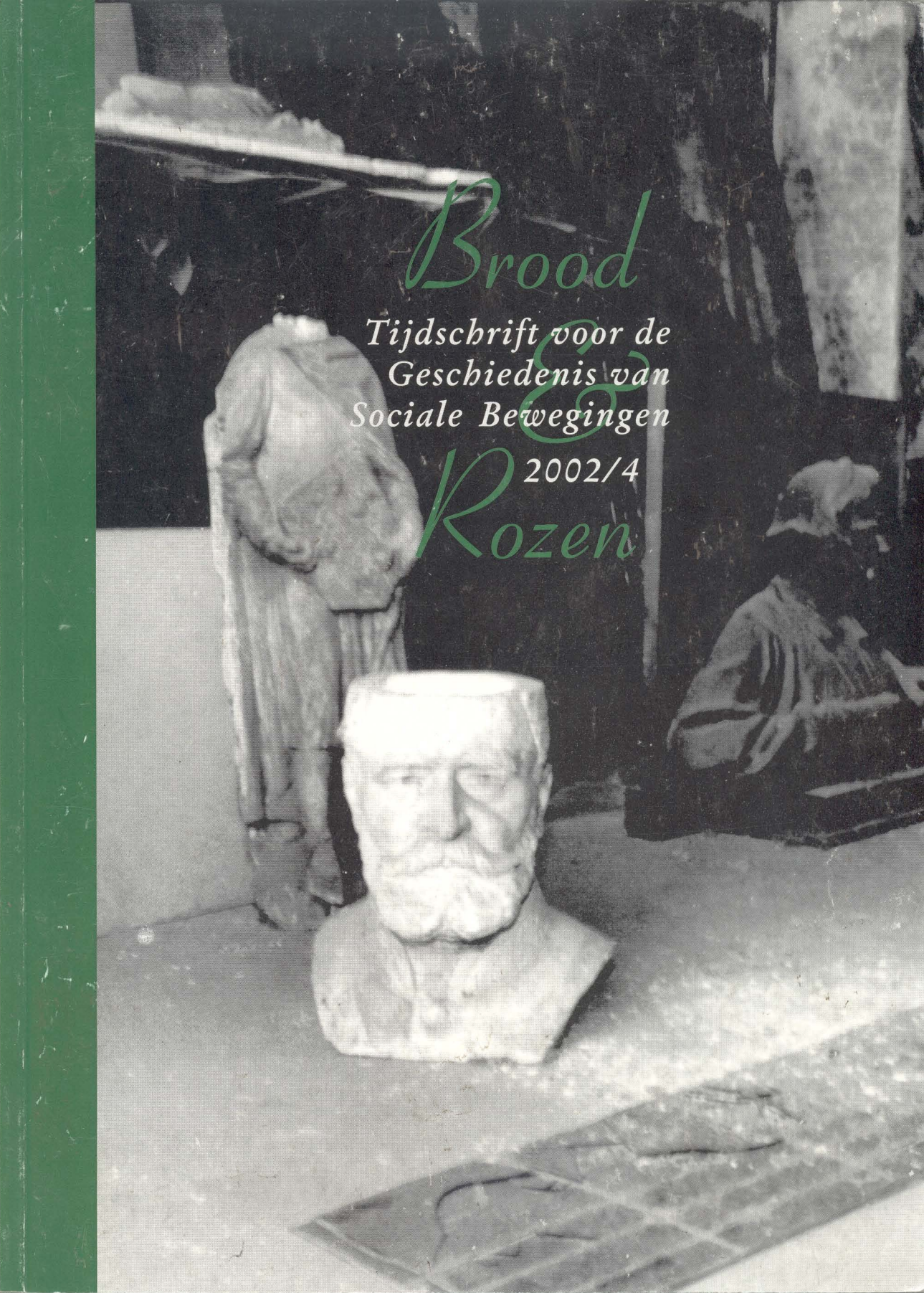

Brood

*Tijdschrift voor de
Geschiedenis van
Sociale Bewegingen*

2002/4

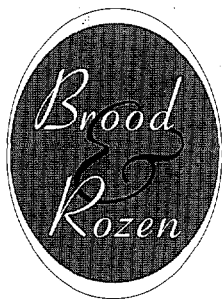
Rozen

Brood

*Tijdschrift voor de
Geschiedenis van
Sociale Bewegingen*

2002/4

Rozen

Brood & Rozen

Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door
Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Bagattenstraat 174, 9000 Gent
Tel.: (09) 224 00 79
Fax: (09) 233 67 11
e-mail: broodenrozen@amsab.be
Voorzitter: Herman Balthazar
Directeur: Wouter Steenhaut

Hoofredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Ludwine Soubry

Kernredactie: Bert Boeckx, Piet Creve, Bart De Nil, Denise De Weerd, Hendrik Ollivier, Ludwine Soubry, Omar Van Hoeylandt, Paule Verbruggen

Redactieraad: Wouter Dambre (journalist), Eric Defoort (KUB), Hendrik Defoort, Gita Deneckere (RUG), Maria De Waele (MIAT), Marc Hooghe (VUB), Marc Jacobs (VCV), Anne Morelli (ULB), Patrick Pasture (KULeuven), Koen Raes (RUG), Bob Reinalda (KU-Nijmegen), Marc Reynebeau (journalist), Peter Scholliers (VUB), Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (SOMA), Sylvia Van Peteghem (RUG), Guy Vanthemsche (VUB)

Vormgeving: Patricia Rau

Illustraties: Rita Calcoen, Ludwine Soubry

Secretariaatswerk: Michèle Beernaerts

Verzending en abonnementen: Luc Beirnaert, Gwendolina Van Hoecke

Druk: Druk in de Weer, Forelstraat 35, 9000 Gent

Abonnementen en losse nummers

Individueel: 18,59 euro

Organisaties: 37,18 euro

Bibliotheken en archieven: 18,59 euro

Buitenland: 37,18 euro

Losse nummers: 4,96 euro

Themanummers: 8,68 euro

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab. De leden ontvangen *Brood & Rozen* en krijgen korting op de Amsab-publicaties.

Rekeningnummer: 877-1009202-27

Brood & Rozen is gedrukt op recyclagepapier

Alle illustraties behoren tot de Amsab-collectie, tenzij anders vermeld

ISSN: 1370-7477

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis vzw (Bagattenstraat 174, 9000 Gent) verwerkt uw persoonsgegevens uitsluitend voor het beheer van uw *Brood & Rozen*-abonnement en om u te informeren omtrent zijn werking. Wanneer u niet wenst dat wij u aanschrijven om u hieromtrent te informeren, volstaat het ons dit te melden. De Wet verwerking persoonsgegevens kent u het recht van mededeling en verbetering toe. Daartoe volstaat het contact op te nemen met Wouter Steenhaut, directeur van Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis.

Omslagillustratie: de antiekzolder van Vooruit, jaren tachtig (copyright Fotomix)

Edito	En de vrouw verdient haar brood, en kijk ze plukt ook zelf haar rozen. <i>Paule Verbruggen</i> p. 5
Bijdragen	Het 'syndicaal toerisme' doorgelicht <i>Katleen Sottiaux</i> p. 7
Opgemerkt	20 jaar Vooruit. Een gesprek met Eric Temmerman en Rik Vandecaveye <i>Ludwine Soubry</i> p. 27
	Roos Proesmans, Prima (Dolle) Mina, 1943-2002 <i>Chantal De Smet</i> p. 37
Bronnen	Het archief van Oxfam-Wereldwinkel Antwerpen <i>Bert Boeckx</i> p. 43
	archief@vies: elektronische nieuwsbrief <i>Piet Creve</i> p. 45
	Het archief van SVV Brugge-Oostende (1968-1990) <i>Melanie Voets</i> p. 46
Bibliotheek	Een bibliotheekschenking... <i>Jacqueline Verhaeghe-Aerens</i> p. 49
Beeld	Fotoreportage: je raakt er niet op uitgekeken... <i>Rita Calcoen</i> p. 50
Restauratie	Papierrestauratie in Amsab <i>Kris Desij</i> p. 59
Kroniek	De Belgische archieven in Moskou: a never ending story? <i>Wouter Steenhaut, m.m.v. Michel Vermote</i> p. 65
Publicatie	De zon volgens Masereel en Boon <i>Omar Van Hoeylandt</i> p. 74
Recensie	A Scholarly MEGA Enterprise <i>Gerd Callesen</i> p. 77

edito

En de vrouw verdient haar brood, en kijk ze plukt ook zelf haar rozen...

Het was een klein artikeltje in *De Morgen*: de Antwerpse sp.a zet een eigen denktank op rond cultuur met de bedoeling het gewone volk meer kansen te geven om culturele evenementen te consumeren. U neemt het voor wat het waard is, maar ik was vooral 'getikt' door de naam van de denktank: Brood & Rozen. Toepasselijk natuurlijk, hoewel ik me wel vragen stel bij het creatief potentieel van de partij. Dit motto werd immers al een paar keer gebruikt (of bijna gebruikt) voor een sp.a-initiatief. Toevallig of niet stond in hetzelfde artikel een schitterende lapsus: in plaats van Brood & Rozen schreef de journalist Brood en Spelen!

't Is niet dat ik er van wakker lig. We hebben hoe dan ook geen patent op deze slagzin. Maar ik vind hem nog altijd wondermooi als titel van ons tijdschrift. En ik herinner me nog hoe Guy Vanschoenbeek bij het uitkomen van 'zijn' eerste nummer aan alle leden van de kernredactie rozen gaf en aan de lay-outster een groot brood.

Brood & Rozen verwijst naar een slogan van textielarbeidsters tijdens een staking in Lawrence (USA) in 1912. Reden van de staking was een drastische verlaging van het loon in de textielnijverheid. Eerder was al in verspreide slagorde geprotesteerd door de mannen, maar het waren de vrouwen van het textielbedrijf 'Everett Mill' die het vuur aan de lont staken. Zij trokken naar de andere 'mills' om op te roepen tot actie en twee dagen later hadden al meer dan vijftigduizend arbeiders het werk neergelegd. Uiteindelijk zouden dertigduizend mannen, vrouwen én kinderen van meer dan veertig nationaliteiten zich in deze 'industrial war' engageren.

De inzet van de staking was niet alleen het loon, maar ook de machtsstrijd binnen de vakbeweging zelf. Het was ook een van de eerste keren dat de laaggeschoolden hun plaats opeisten in de sociale strijd.

Maar de staking sprak vooral tot de verbeelding omdat het vrouwen waren die massaal en militant staakten, vrouwen die niet georganiseerd waren en misschien daarom des te radicaler ageerden: niet minder dan 90 % van de aanklachten tegen

vrouwelijke staaksters gebeurde op grond van aanvallen en intimidaties van die vrouwen tegen soldaten en politieagenten. In de woonblokken stonden verkensters permanent op de uitkijk, terwijl anderen stenen en kokend water bij de hand hadden ! Het waren die vrouwen die door de straten trokken en scandeerden: "We want bread and roses too" om duidelijk te maken dat het hen niet alleen om puur materiële eisen was te doen.⁽¹⁾

Ludo Abicht wijst in een essay met de titel *Brood Rozen en Utopie* op de gelijkenis van deze slagzin met een gedicht van Heinrich Heine.

*Es wächst hienieden Brot genug
Für alle Menschenkinder,
Auch Rosen und Myrten, Schönheit und Lust,
Und Zuckererbsen nicht minder.*

De overeenkomst kan toevallig zijn, al is de invloed van de Duitse immigranten op de socialistische beweging in de VS niet te onderschatten.⁽²⁾

Hoe dan ook, Guy had geen betere naam voor ons tijdschrift kunnen bedenken. We willen immers, in de grootst mogelijke onafhankelijkheid, bijdragen brengen over alle mogelijke aspecten, dus niet alleen de puur materiële, van sociale bewegingen en sociale strijd.

Laat dit meteen een warme gedachte zijn aan Guy die stierf op 10 december 1996. Straks zijn we ouder dan hij ooit zal worden...

Laat dit ook een eerbetoon zijn aan die vrouwen wier strijd nog niet gestreden is en die elk jaar op de internationale vrouwendag van 11 november even wat meer aandacht krijgen....

Paule Verbruggen

(1) G. VANSCHOENBEEK, We want bread and roses too: de staking in Lawrence (USA), 1912. In: *Brood & Rozen*, 1(1996)2, pp. 78-80; G. VANSCHOENBEEK, Brood & Rozen. Na het verhaal en de slagzin, het lied. In: *Brood & Rozen*, 1(1996)3, pp. 58-59.

(2) L. ABICHT, Brood Rozen en Utopie. In: *Kritiek*, Gent, 1987.

*Vermoedelijk het eerste Internationaal Textielcongres te Manchester in 1894
(vooraan v.l.n.r. J. Duchène 2e, T. Shaw 3e, K. Hannick 4e)*

Het 'syndicaal toerisme' doorgelicht

Katleen Sottiaux, licentiate in de Geschiedenis,
kandidate in de Toegepaste Economische Wetenschappen, VUB

In oktober 1999 organiseerde het ABVV Textiel-Kleding-Diamant een congres onder de naam 'Internationale solidariteit: meer dan nodig'. Opvallend was daar de toespraak van de voorzitter van de Belgische Textielarbeiderscentrale waarin werd gesteld dat de internationale vakbondswerking nauwelijks meer omvatte dan toeristische uitstapjes. Met deze uitspraak wilde de voorzitter benadrukken dat meer concrete acties noodzakelijk waren en dat er een einde moest komen aan 'le tourisme syndical'. Deze term verwijst naar de zogenaamde papieren organisaties, alias beroepsinternationales, die personeelsleden wel in staat stellen veel te reizen maar verder weinig praktisch nut opleveren.

Aangezien de globalisering zich tegen ongekeerde snelheden doorzet, dringt de vraag naar een efficiënte internationale vakbondssamenwerking zich in de 21e eeuw meer dan ooit op. Nochtans ontstond die internationale samenwerking reeds eind 19e eeuw...

Internationale syndicale samenwerking aan het eind van de 19e eeuw

De politieke, economische en sociale context van de tweede helft van de 19e eeuw verklaart waarom de arbeiders zich op dat ogenblik internationaal organiseerden. Vanaf die periode vertoonde Europa een algemene industrialisatietendens en werden de fundamenteën gelegd voor de moderne vakbeweging, gebaseerd op de grote industriële sectoren. De concentratie van de productiemiddelen en de mechanisering en rationalisatie van het arbeidsproces deden een industrieel proletariaat ontstaan. Zodoende

kwam het syndicalisme in een nieuwe ontwikkelingsfase terecht. Voordien was het namelijk zo dat het syndicalisme een gesloten-elitair karakter vertoonde en zich beperkte tot de vereniging van geschoolde arbeiders. Het moderne, industriële syndicalisme stond open voor alle beroepen binnen een bepaalde industriële sector en was gericht naar alle arbeiderscategorieën⁽¹⁾.

In landen waar de industriële productie aanzienlijke vooruitgang boekte en gunstige condities creëerde voor de ontwikkeling van de moderne syndicale organisaties, werd het snel duidelijk dat het onontbeerlijk was ook op internationaal vlak samen te werken, gezien het internationale karakter van de productie- en arbeidsmarkt. Door internationale actie kon een vakbond beter reageren op de gemoderniseerde productietechnieken en arbeidsmethoden die patroons over heel Europa invoerden. De vakbonden voelden de noodzaak stakingen te ondersteunen, stakingbrekers uit andere landen de toegang te weigeren, van elkanders ervaringen te leren, en gezamenlijk de problemen aan te pakken waarmee het kapitalistische systeem hen confronteerde. In de strijd voor meer sociale bescherming, loonsverhoging en arbeidsduurvermindering ondervonden de vakbonden dat grensoverschrijdende gemeenschappelijke arbeidersbelangen bestonden. In vele landen deden werkgevers de terecht eisen van de arbeiders van de hand met het argument dat het gevaar voor buitenlandse concurrentie te groot was. Tijdens de onderhandelingen tussen de patroons en de arbeiders waren de patroons de enigen die over informatie beschikten in verband met de arbeidsvoorwaarden en de industriële situatie in de concurrerende landen. In vele gevallen gebruikten zij deze inlichtingen in hun voordeel. Het was bijgevolg belangrijk dat de arbeiders ingelicht werden over de arbeidsomstandigheden, zowel op nationaal als internationaal niveau⁽²⁾.

Ideologische en politieke factoren speelden eveneens een rol bij de totstandkoming van het internationaal syndicalisme. De oprichting van de Eerste Internationale in 1864 gaf het praktisch belang aan van internationale banden tussen arbeiders, zowel voor informatie-uitwisseling als voor wederzijdse hulp. Ook de Tweede Internationale (1889) was een aanmoediging voor het ontstaan van een soort vakbondsinternationalisme. Aan het einde van de internationale congressen traden de individuele vakbonden in direct contact met hun buitenlandse bondgenoten. Op die manier ontdekten de industriële vakbonden dat zij gemeenschappelijke belangen deelden met vakbonden uit andere landen. Zo knoopten Engelse vakbonden contacten aan met hun zusterorganisaties op het continent, en omgekeerd. Het initiatief ging meermaals uit van Engelse vakbonden aangezien zij op dat ogenblik in Europa het sterkst stonden⁽³⁾.

Verslagen van deze initiële contacten maken duidelijk hoe langzaam het proces om tot samenwerking te komen verliep. Zij geven aan hoe weinig men van elkaars activiteiten afwist, hoe slecht de communicatiemiddelen waren en hoe sterk het nationaal

wantrouwen leefde. De socialistische congressen van Zürich en Londen, eind de jaren 1890, betekenden een stimulans voor het internationaliseringsproces. Ze vormden een geschikte ontmoetingsplaats en droegen bij tot de bewustwording van de belangenovereenkomst tussen de arbeiders uit de verschillende landen.

De congresontmoetingen en de stijgende belangstelling voor solidariteit leidden tot de oprichting van internationale vakbondssecretariaten in gelijkaardige industrietakken; de zogenaamde beroepsinternationales. Dit nieuwe organisatietype bood vakbonden binnen eenzelfde sector waardevolle connecties⁽⁴⁾.

Op sectoraal niveau: de beroepsinternationales

Een beroepsinternationale verenigde arbeiders uit eenzelfde industrie of sector en belichaamde het arbeidersinternationalisme in de praktijk. Dit internationalisme manifesteerde zich veeleer op sectoraal niveau dan op het niveau van de nationale centrales. Vakbonden werkzaam in gelijkaardige sectoren traden relatief makkelijk in rechtstreeks contact met buitenlandse bondgenoten.

De eerste pogingen tot de vorming van internationale samenwerkingsverbanden tussen de arbeiders van eenzelfde industrie manifesteerden zich tijdens de jaren 1870-1880 in enkele sectoren. De eerste echte samenwerking op basis van een industrietak neemt men waar in het volgende decennium. Wanneer in 1891 vertegenwoordigers van de socialistische partijen en van professionele organisaties samenkwamen voor het internationaal arbeiderscongres te Brussel, profiteerden de vertegenwoordigers van de hout-, metaal- en textielsector van de gelegenheid om voor de eerste maal akkoorden af te sluiten. Hoewel deze akkoorden slechts van bescheiden aard waren, overschreden zij toch de limieten van de nationale actie. Tegen het einde van de 19e eeuw zien we de eigenlijke vorming van beroepsinternationales: de sigarenmakers (1889), hoeden- en schoenmakers (1889), mijnwerkers (1890), typografen (1892), leerlooiers (1893), metaalbewerkers (1893), textielbewerkers (1894),...

Naarmate het eerste enthousiasme rond internationale samenwerking verdween, bloedden ook de activiteiten van deze beroepsinternationales dood. De meeste vakbondsorganisaties hechtten meer belang aan de uitbouw van hun nationale structuur dan aan internationale samenwerking. De beroepsinternationales braken pas echt door na de eeuwwisseling. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog bezaten nagenoeg alle industrie sectoren een eigen beroepsinternationale: in 1913 tellen we 32 beroepsinternationales met samen ongeveer 4,5 miljoen leden, voornamelijk geconcentreerd in Europa⁽⁵⁾.

De Textielinternationale in het kort

Een van de vroegste beroepsinternationales was de Internationale Textielfederatie of de 'Socialistische' Textielinternationale. Haar stichtingscongres vond plaats in 1894 te Manchester (Groot-Brittannië); dit werd trouwens de hoofdzetel van de textielinternationale. Het initiatief voor het stichtingscongres kwam van textielarbeidersorganisaties uit Groot-Brittannië, Frankrijk en België. De daaropvolgende jaren werden internationale textielarbeiderscongressen georganiseerd in Gent, Roubaix, Berlijn, Zürich en Milaan. In het jaar 1905 verenigde de Internationale Textielfederatie arbeidersorganisaties uit Oostenrijk, Duitsland, België, Denemarken, Frankrijk, Groot-Brittannië, Nederland en Zwitserland. Tegen het jaar 1914 telde zij een effectief ledenaantal van 510.363, verspreid over 13 landen⁽⁶⁾.

De voornaamste doelstelling van deze beroepsinternationale was de grensoverschrijdende verdediging van de materiële, economische en maatschappelijke belangen van de aangesloten textielarbeiders. Aansluitend trachtte ze de internationale gelijkvormigheid in arbeidsduur, loonschalen en arbeidsvoorwaarden te bekomen. Dit moest oneerlijke concurrentie op economisch vlak uitschakelen. Via internationale samenwerking wilde de textielfederatie de vreedzame samenleving tussen de textielarbeiders van alle landen bevorderen en een einde stellen aan de kapitalistische uitbuiting. Deze samenwerking was mogelijk door de organisatie van een tweejaarlijks internationaal congres en zij werd verder ondersteund door de inrichting van een internationaal secretariaat en een internationale stakingskas. Vooral op het vlak van informatie-uitwisseling slaagde de textielinternationale erin deze samenwerking te bevorderen. Het bestaan van de textielinternationale liet aan de aangesloten vakbonden toe informatie te verzamelen over de syndicale strijd in de verschillende landen. Zodoende was deze internationale het uitgesproken forum om nieuwe ideeën te verzamelen ter verdediging van betere arbeidsvoorwaarden⁽⁷⁾.

Een Textielinternationale met groei pijn

De internationale samenwerking liep echter niet van een leien dakje. Vóór de Tweede Wereldoorlog was het opzetten van een beroepsinternationale zeker niet eenvoudig. Gedurende die periode werd de werking van de textielinternationale beïnvloed door organisatorische, ideologische, taalkundige en financiële problemen. Praktisch was het bijvoorbeeld niet haalbaar op regelmatige tijdstippen internationale bijeenkomsten te organiseren. Derhalve werd een efficiënte werking van de beroepsinternationale belemmerd. Om contacten te onderhouden en acties voor te bereiden was de textielinternationale volledig aangewezen op briefwisseling. Deze initiële obstakels hingen samen met de ontwikkeling van het syndicalisme op nationaal niveau. Naarmate de nationale vakbewegingen meer regelmaat in hun werking kregen, verdwenen

ook bepaalde hindernissen op internationaal niveau.

De lange afstanden tussen de aangesloten organisaties stonden het voeren van doeltreffende acties in de weg. Internationale manifestaties konden bijvoorbeeld alleen aan het einde van een internationaal congres georganiseerd worden. Op andere tijdstippen was het praktisch onmogelijk om de textielarbeiders uit de verschillende landen samen te brengen.

De Eerste Wereldoorlog onderbrak daarenboven het consolideringsproces van de textielinternationale. Onmiddellijk na de oorlog ging veel energie naar het wegwerken van misverstanden en het hervatten van de gewone werking. Al snel werden de werkzaamheden van de textielinternationale echter opnieuw overschaduwd door de opkomst van totalitaire regimes en de dreiging van de Tweede Wereldoorlog⁽⁸⁾.

De organisatorische problemen gingen gedeeltelijk samen met financiële moeilijkheden. Niet alle aangesloten vakbonden hadden voldoende financiële middelen om het lidmaatschap van de textielinternationale te betalen. Voor een vakbond betekende aansluiten bij de textielinternationale immers een financiële aderlating. De reiskosten drukten bijvoorbeeld zwaar op de financieel vaak zwakke vakbonden. Illustratief in dit verband was de reactie van de Kortrijkse arbeidersorganisatie op de uitnodiging voor het internationaal textielarbeiderscongres in 1895 te Gent. Via een brief deelde deze organisatie mee dat zij wegens geldelijke moeilijkheden niet op het congres aanwezig kon zijn, terwijl Kortrijk slechts 50 kilometer van Gent verwijderd is!

De textielinternationale kampte dan ook voortdurend met financiële problemen. Voornamelijk in de jaren 1930 verergerde deze situatie door het wegvallen van de Duitse en Oostenrijkse lidgelden. In 1939 was men uiteindelijk genoodzaakt de internationale werking te staken, onder andere wegens een tekort aan financiële draagkracht⁽⁹⁾.

Voorts hebben taalproblemen de werking van de textielinternationale ongetwijfeld gehinderd. De vertalers slaagden er nauwelijks in deze problematiek op te vangen aangezien zij geen voeling hadden met de technische termen uit de textielindustrie. J. Roggeman, een vakbondsafgevaardigde uit Verviers, zei in dit verband: *"Het grootste probleem tot nu toe is het taalprobleem... de slechte uitslagen van de eerste drie congressen komen door de traagheid en misverstanden van vertalingen"*⁽¹⁰⁾. Het was overigens niet verwonderlijk dat een vertaler de taalproblematiek niet oploste: *"De vertaler wordt eenstemmig bedankt voor het lastige werk, dat hij heeft verricht. Gans alleen heeft hij het vertaalwerk van 5 verschillende talen geleverd gedurende een ganse week"*⁽¹¹⁾. Afgezien van enkele komische uitspraken als *"Is vous content?"* en *"Ici al socialists!"*, genereerde de taalkwestie hoofdzakelijk misverstanden. Dit werd nog in de hand gewerkt door het gebruik van verschillende metrieke stelsels, garennummers en munteenheden. Bijgevolg werd een van de belangrijkste opdrachten van de textielinternationale, het uitwisselen van informatie, sterk bemoeilijkt⁽¹²⁾.

De zin en onzin van het internationaal syndicalisme

Bovengenoemde problemen verhinderden vaak het voeren van concrete acties op internationaal niveau. Analoot aan de opmerkingen geformuleerd op het ABVV-congres in 1999 door de voorzitter van de Belgische Textielarbeiderscentrale, werden ook aan het begin van de 20e eeuw bedenkingen geformuleerd bij het nut van het internationaal syndicalisme. Een artikel geschreven door vakbondsafgevaardigde J. Roggeman in 1905 in de Vervierse krant *Le Travail* levert hiervoor het bewijs. In zijn artikel stelde hij uitdrukkelijk dat een aantal bestuurs- en gewone leden van de textielarbeidersvakbond, de "nuttigheid van de internationale congressen" in vraag stelden⁽¹³⁾. Het nut van de congressen werd vooral in vraag gesteld omdat de kosten te hoog lagen en er te weinig concrete resultaten werden geboekt. Volgens sommigen konden de internationale congressen beter vervangen worden door het per post uitwisselen van geschreven rapporten. J. Roggeman vond het rondsturen van rapporten echter niet voldoende, en haalde hiervoor volgende redenering aan: *"Il est étonnant que l'échange de rapports écrits n'ait pas suffi aux professeurs d'universités... qui tiennent leurs congrès - peut-être bien que c'est pour avoir une occasion de s'amuser aussi... la même nécessité ne les pousse pas pourtant, eux, à rompre les frontières, à se connaître de près, à voir qu'ils sont des gens faits l'un comme l'autre, avec les mêmes besoins, les mêmes aspirations, la même inextinguible volonté de se débarrasser de l'exploitation capitaliste contre laquelle les travailleurs sont condamnés à lutter sans merci"*⁽¹⁴⁾.

Roggeman verdedigde het standpunt dat grensoverschrijdende samenwerking onontbeerlijk was en dat het internationaal syndicalisme nodig was om ervaringen uit te wisselen en gemeenschappelijke acties te coördineren. Door te verwijzen naar de universitaire congressen trachtte hij in zijn artikel de kritiek op de internationale arbeidersbijeenkomsten te ontcrachten. De uitspraken van de voorzitter van de Belgische Textielarbeiderscentrale een eeuw later, laten echter vermoeden dat deze kritiek nog steeds aan de orde is⁽¹⁵⁾.

We kunnen ons dus vragen stellen bij het nut van het internationaal syndicalisme. Wanneer we een aantal aspecten van de internationale samenwerking en meer bepaald van de werking van de textielinternationale nader bekijken, merken we nochtans dat dit internationalisme van doorslaggevend belang kan zijn.

Het internationaal syndicalisme maakt informatiedoorstroming mogelijk

De bestaansreden van de textielinternationale kunnen we in de eerste plaats aantonen door te kijken naar haar informatie-uitwisselingsfunctie. De behoefte aan deze functie hangt samen met de economische ontwikkelingen op het einde van de 19e eeuw. Deze ontwikkelingen vormden in vele Europese landen de aanzet tot verkennende gesprekken tussen de patroons- en arbeidersorganisaties. Door de invoering van moderne productiemethodes werden de patroons namelijk gedwongen te onderhandelen met

de arbeidersorganisaties teneinde stakingen te vermijden. Dit beginnend syndicaal overleg vereiste een aangepaste houding van de arbeidersverenigingen ten opzichte van de patroons. De arbeidersorganisaties moesten krachtige argumenten aanhalen om de gesprekken in hun voordeel af te ronden. Dit was geen eenvoudige opdracht, aangezien de patroons over verscheidene kanalen beschikten om informatie te verzamelen over de toestand in de textielindustrie. Aanvankelijk overlaadden de patroons de arbeidersorganisaties met argumenten vergaard in binnen- en buitenland. De patroons beweerden onder meer dat bepaalde arbeiderseisen niet ontvankelijk waren, aangezien die eisen hun concurrentiepositie ten opzichte van een ander land in gevaar zouden brengen. De patroons onderhielden op dat ogenblik al internationale contacten, zodat zij min of meer op de hoogte waren van de buitenlandse arbeidsvoorwaarden. De vakbonden konden bijgevolg weinig inbrengen tegen de argumenten van de patroons. Al gauw werden zij zich bewust van de noodzaak over technische informatie te beschikken en gingen zij zelf op zoek naar informatiekanalen. Die nood aan informatie verklaarde deels het ontstaan van internationale syndicale contacten tussen textielarbeidersorganisaties uit de verschillende landen. In de meeste gevallen probeerden de textielarbeidersorganisaties het argument van buitenlandse concurrentie te verifiëren. Aangezien de patronale organisaties dit argument vaak inriepen, werd de vakbondsleiding er zich terdege van bewust dat zij op de hoogte moest zijn van de werkelijke arbeidsvoorwaarden in de andere landen⁽¹⁶⁾.

Het was om die reden dat de socialistische textielarbeidersorganisatie van Gent in 1888 een onderzoeksreis naar Manchester ondernam. Een Gentse patroon dreigde er namelijk in 1882 mee de wevers op vier getouwen in plaats van op twee getouwen te laten werken. Deze rationalisatie van de productiemethode was volgens hem nodig om met Engeland, waar reeds op vier getouwen werd gewerkt, te kunnen concurreren. De textielarbeidersorganisatie van Gent stond aanvankelijk afwijzend ten opzichte van die intensifiëring van het productieproces. Zij vreesde dat met minder arbeiders harder gewerkt zou moeten worden. Steeds meer patroons wilden echter het viergetouwenstelsel invoeren. Zodoende werd de vakbond gedwongen harde argumenten aan te halen om de vier getouwen te kunnen afwijzen. Aangezien de patroons hoofdzakelijk een beroep deden op de Engelse concurrentie, nam de Gentse socialistische textielarbeidersorganisatie in 1888 het initiatief om naar Manchester te gaan en ter plaatse de condities van de vier getouwen te onderzoeken. De uitkomst van de reis moest enerzijds de Gentse textielarbeiders op de hoogte brengen van de nieuwe productiemethode, en anderzijds de textielarbeidersorganisatie in staat stellen de argumenten van de patroons in dit verband te weerleggen: *"Om in de strijd tegen de viergetouwen goed beslagen uit het ijs te komen en te bewijzen dat de socialisten niet gewoon zijn argumenten uit de lucht te grijpen, hebben de 'Broederlijke Weversmaatschappij', de 'Verenigde Katoenbewerders', en het 'Midden-Comité der Socialistische Werklieden-verenigingen' elk een afgevaardigde naar Engeland gezonden om de toestand der Engelse wevers, spinners en der Engelse werklieden in het algemeen ter plaatse te gaan onderzoeken"*⁽¹⁷⁾.

DE
VIER GETOUWEN

DOOR EEN WEVER

PRIJS : 2 CENTIEMEN

GENT
DRUKKERIJ EMILIE CLAEYS, METSERSTRAAT, 20

1893

Brochure uitgegeven door de Gentse Broederlijke Wevers. Daarin wordt de invoering van de vier getouwen aanvaard maar wel onder strikte voorwaarden

Om de reis naar Manchester voor te bereiden steunden de drie Gentse delegatieleden op hun contacten met een naar Engeland uitgeweken vakbondsmilitant, J. Byl. Zij werden in Manchester vriendelijk onthaald door de Engelse 'trade-unions' en verzamelden inlichtingen over de lonen, de werkuren, de kinderarbeid, de levenswijze en de textielsector in Engeland. Het resultaat van de reis bepaalde de houding van de socialistische textielarbeidersorganisatie ten opzichte van het viergetouwenstelsel: dit stelsel kon worden aanvaard indien de arbeiders tegen dezelfde voorwaarden als de Engelse textielarbeiders mochten werken. Dit impliceerde onder andere dat de Gentse textielarbeiders hogere lonen en arbeidsduurvermindering moesten krijgen en dat de patroons te allen tijde bereid moesten zijn te onderhandelen met de arbeidersorganisaties. De vier getouwen werden uiteindelijk ingevoerd, maar uit de praktijk bleek dat met de eisen van de arbeiders slechts weinig rekening werd gehouden⁽¹⁸⁾.

Nochtans leidde het bestaan van de textielinternationale naar een institutionalisering van internationale contacten. Zij droeg bij tot de oprichting en ondersteuning van een internationaal syndicaal informatienetwerk. De internationale textielarbeiderscongressen vervulden in dit verband overigens een doorslaggevende rol. Deze congressen stelden de organisaties in staat op een rechtstreekse wijze inlichtingen uit te wisselen, inlichtingen die in de meeste gevallen arbeidsvoorwaarden behelsden. Dit is niet merkwaardig gezien een van de doelstellingen van de textielinternationale juist het gelijkmaken van de arbeidsvoorwaarden in de verschillende landen was. Verder werden ervaringen uitgewisseld inzake de werking van de vakbond en het overleg met het patronaat op nationaal niveau.

Uit verschillende getuigenissen leiden we af dat de grensoverschrijdende samenwerking wel degelijk haar nut heeft bewezen. Een Engelse afgevaardigde, W. Marsland, formuleerde dit als volgt: *"Il [W. Marsland] rappelle ensuite la genèse du mouvement syndical textile. Il y a vingt ans, personne n'osait rêver que ce mouvement prendrait de telles proportions. Le but poursuivi par les anglais alors était de connaître les conditions de travail des ouvriers du continent; il s'agissait de savoir ce que valait l'argument des patrons lorsque invariablement ils opposaient aux revendications de leur personnel, l'argument de la concurrence internationale. Selon eux, les salaires des ouvriers du continent étaient de beaucoup inférieurs et les conditions de travail plus dures. Or, nous avons pu constater par après, que si certaines situations nous étaient favorables, les ouvriers du continent étaient par contre avantagés sur d'autres points, nous avons encore fait cette constatation que les patrons des autres pays se servaient absolument des même prétextes pour repousser les réclamations ouvrières que ceux mis en avant par les patrons anglais;*

Par l'entente internationale, nous avons fait justice de cet argument tendancieux, et nous en avons diminué les effets dans une large mesure. Il est rare que nous entendions parler encore en Angleterre de la concurrence internationale et quand ils l'osent encore, les patrons se rendent le plus souvent ridicules."⁽¹⁹⁾

Het spreekt voor zich dat niet alle uitgewisselde informatie strategische waarde had. Aanvankelijk was de waarde van de uitgewisselde informatie trouwens beperkt. Communicatieve en financiële factoren waren hiervan de oorzaak. We kunnen ervan uitgaan

dat slechts een miniem deel van de bekomen inlichtingen ook werkelijk aangewend kon worden tijdens de onderhandelingen met de patroons. Met de tijd kwam hierin verbetering. De informatie was meer accuraat en raakte beter op de behoeften van de organisaties afgestemd. We kunnen aannemen dat aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog de informatiefunctie uitgeoefend door de textielinternationale aanzienlijke effecten sorteerde en dat de textielinternationale in dit verband haar nut bewees.

De strijd voor de achterban

Het bestaan van de textielinternationale beïnvloedde de concurrentiestrijd tussen de nationale vakbonden. Via internationale samenwerking trachtten de nationale vakbonden aan legitimiteit te winnen en hun invloed uit te breiden. In die zin was de rol van het internationaal syndicalisme niet onbelangrijk. Om dit beter te begrijpen analyseren we de concurrentiestrijd die bestond tussen de christelijke antisocialistische, en de socialistische textielarbeidersorganisaties van Gent en de manier waarop beide organisaties via de textielinternationale hun achterban trachtten uit te breiden.

We vermeldde reeds dat de socialistische textielarbeidersorganisatie van Gent in 1888 een reis naar Manchester ondernam om de condities van de vier getouwen te bestuderen. De concurrerende antisocialistische textielarbeidersorganisatie van Gent ging eveneens op zoek naar buitenlandse informatie over de vier getouwen. In 1893 zakte een delegatie antisocialisten naar Manchester af. Terug in Gent werd de delegatie door de socialistische textielorganisatie verweten de reis naar Manchester te hebben ondernomen met het geld van de patroons. L. De Martelaere, een antisocialistisch delegatielid, reageerde daarop als volgt: *"Toen de socialisten in mijne spoelbak een briefken waren koomen plaatsen waarop stond; dat wij naar Engeland getrokken waren met het geld der fabrikanten, om de werklieden van honger te doen sterven, heb ik openlijk gezegd dat zij zo stout niet mochten zijn, omdat hun chef Anseele met de heer bestuurder had willen onderhandelen dat hij zelfs een brief geschreven had aan voornoemden bestuurder"*⁽²⁰⁾.

Deze uitspraak veroorzaakte een heftige ruzie tussen beide organisaties in verband met de invoering van de vier getouwen. De socialisten beweerden tegen de invoering te zijn, terwijl de antisocialisten staande hielden dat beide organisaties voor de invoering waren. Beide vakbonden verdedigden hun standpunt door te verwijzen naar de arbeidsvoorwaarden in Engeland. Het voorbeeld van Engeland moest ieders eisen legitimeren. Het conflict escaleerde in straatgeweld waarbij de politie betrokken raakte. Deze syndicale agitatie resulteerde uiteindelijk in de invoering van de vier getouwen, gekoppeld aan enkele belofes van de patroons inzake lonen en arbeidsvoorwaarden⁽²¹⁾. Bovenstaand voorbeeld toont aan dat de arbeidersorganisaties elkaar bekampten met inlichtingen uit het buitenland. Het laat opnieuw voelen hoe belangrijk het voor een arbeidersorganisatie was om over internationale informatie te beschikken. Daarenbo-

ven geeft het aan dat de deelname aan het internationaal syndicalisme een rol speelde in de concurrentiestrijd tussen de nationale vakbonden.

De socialistische textielarbeidersorganisatie van Gent had dit al gauw begrepen en onderhield goede contacten met de Engelse trade-unions. In 1894 werd zij dan ook uitgenodigd op het eerste internationaal textielarbeiderscongres georganiseerd door de trade-unions. De antisocialistische arbeidersorganisatie was eveneens op de hoogte van het congres, en vroeg het te mogen bijwonen. De Engelse organisatoren, in principe wars van godsdienstige conflicten binnen de vakbeweging, stemden hiermee in. Na het gelobby van de socialisten werd aan de antisocialisten echter de toegang tot het congres ontzegd. De socialisten stelden duidelijk alles in het werk om in Gent het monopolie over de internationale samenwerking te behouden.

De socialistische textielvakbond organiseerde een jaar later een internationaal congres in Gent. Als organisator voelde zij zich genoodzaakt de antisocialisten pro forma uit te nodigen. Het antwoord van de antisocialisten sprak boekdelen: *"Wij zouden volgaarne het congres bijgewoond hebben ware het op een onpartijdige wijze ingericht geweest. Wij zijn inderdaad overtuigd dat internationale betrekkingen tussen werklieden van 't zelfde vak veel kunnen bijbrengen om hun wederzijdse belangen te bevorderen op voorwaarde dat iedereen vrij naar het congres mag gaan en geen gevaar loopt zich gekwetst te gevoelen in zijn gewetensvrijheid. Zulks is hier het geval niet. Uw congres wordt belegd in 't lokaal 'Vooruit' onder het wapperend rood vaandel. Het woord socialisme komt, weliswaar, in uwe oproep niet voor; maar dit is uit zuivere huichelaarij, want lokaal en Gents inrichtingscommissie zijn door een door socialistisch"*⁽²²⁾.

Bovendien werd de socialisten verweten geen open kaart te spelen met de Engelsen: de socialisten deden alsof zij openstonden voor alle godsdiensten, terwijl dit in werkelijkheid niet het geval was. De antisocialisten reageerden met een poging de Engelse delegatie toch op de hoogte te brengen van hun bestaan: zij vroegen aan de Gentse socialisten om een brief met hun eisen op het internationaal congres van Gent voor te lezen. Hoewel de antisocialisten weinig vertrouwen in het congres stelden, berichtten zij de vorderingen nauwgezet te zullen volgen en vroegen zij *"6 exemplaren van het verslag te geven"*⁽²³⁾.

De afwijzende houding van de antisocialisten met betrekking tot de uitnodiging voor het congres in Gent beschouwden de socialisten als een overwinning. Zij wilden de antisocialisten duidelijk de kans op internationale samenwerking ontnemen; het congres eindigde op een vrijdag en de daaropvolgende dag overhandigden de socialisten de brief met eisen aan de Engelse en Duitse delegaties. De socialisten rechtvaardigden hun houding vanuit het idee dat de Engelse delegatie beslist niet wilde samenwerken met de antisocialisten. Daarom was er volgens hen geen haast bij het overhandigen van de brief.

Op deze manier slaagden de socialisten er uiteindelijk in het monopolie van België te krijgen voor wat de Internationale Textielfederatie betreft. Dit gebeurde blijkbaar niet altijd op een correcte wijze. De antisocialisten kloegen bijvoorbeeld over het feit dat

*Het bestuur van de Antisocialistische (Vrije) Katoenbewerdersbond
van Gent bij zijn vijfentwintigjarig bestaan (KADOC Leuven)*

de socialisten op de internationale congressen *"leugens vertelden"* over hen en hen *"bij de Engelsen belachelijk hebben gemaakt"*. Zij hielden vol dat de eisen van de Engelse trade-unions eigenlijk het dichtst bij de antisocialistische aansloten, maar dat de socialisten alles in het werk stelden om de Engelsen tegen hen op te zetten⁽²⁴⁾.

Om niet geheel achterop te raken in deze concurrentiestrijd, gingen de antisocialisten op zoek naar andere bondgenoten. De christelijke textielarbeidersorganisaties van Duitsland en Nederland bleken al gauw de geschikte partners. Het idee groeide om een eigen internationale organisatie op te richten. In 1900 had in het Duitse Aken de eerste internationale christelijke textielarbeidersconferentie plaats. Een jaar later vond eveneens in Duitsland, te Düsseldorf, het eigenlijke stichtingscongres van de internationale organisatie van de christelijke textielarbeidersverenigingen plaats. Via deze internationale hoopten de christelijke organisaties de socialistische invloed te counteren: *"Naast en tegenover de 'rode' internationale moeten wij de christelijke internationale stellen"*⁽²⁵⁾.

De socialistische textielinternationale zou in 1902 te Zürich een internationaal congres organiseren. In Düsseldorf besloot de christelijke internationale al dat zij een delegatie naar Zürich zou sturen om de leugens over de christelijke organisaties te ontkrachten en om de contacten aan te halen met de Engelse vakbonden.

Het verloop van het socialistisch congres te Zürich in 1902 toonde de bestaande concurrentie tussen de socialisten en de christen-democraten om de Engelse vakbonden in hun kamp te krijgen. Gedurende de plenaire zitting stelden de Franse en Belgische delegaties de aanwezigheid van de christelijke afgevaardigden in vraag. Beide delegaties suggereerden dat de christen-democraten niet op afdoende wijze de eisen van de arbeiders verdedigden. Een christelijk vertegenwoordiger trachtte de beschuldiging zonder succes te ontkrachten, waarna de kwestie voor een commissie kwam. De commissie besloot dat alleen met organisaties die de klassenstrijd erkenden kon worden samengewerkt. Het gegeven dat voordien de Engelse vakbonden een resolutie in verband met de erkenning van de klassenstrijd tegenhielden, deed blijkbaar niet terzake! Enkel de Italiaanse, Franse en Belgische delegaties steunden het besluit van de commissie. Niettegenstaande één onthouding en twee stemmen tegen werd het besluit goedgekeurd, waarna de christelijke delegatie de congreszaal verliet. Het aannemen van dit besluit betekende een overwinning aan socialistische zijde. De Gentse socialistische textielarbeidersorganisatie zou vele malen refereren aan dit voorval om de christelijke textielarbeidersorganisatie te tonen dat de Engelsen niet met hen wilden samenwerken⁽²⁶⁾. Op die manier trok de socialistische organisatie indirect de legitimiteit van de christelijke vakbond in twijfel. Dit had uiteraard consequenties op nationaal niveau waar de socialistische organisatie haar invloed kon uitbreiden via haar monopoliepositie op internationaal niveau.

Een tegenwicht voor het patronaal blok

We verwezen reeds naar het nut van de textielinternationale wanneer het erom draaide de patronale argumenten met kracht te weerleggen. Het belang van de grensoverschrijdende samenwerking blijkt ook uit het tegenwicht dat de textielinternationale vormde voor de internationale patroonsorganisaties. Deze patronale organisaties ontstonden evenals de internationale arbeidersorganisaties aan het einde van de 19e eeuw. Op de patronale congressen werd gesproken over de maximalisatie van de opbrengst, de aankoop van productiemiddelen, de onderlinge bijstand tijdens stakingen en lockouts, de verzekering tegen brand en over de middelen om gewenste hervormingen door te voeren. Volgens de textielinternationale bespraken de patroons op internationaal niveau de modaliteiten om de arbeiders te onderdrukken.

De werking van de textielinternationale was dus ook een antwoord op de internationale samenwerking van de patroons: ten opzichte van de internationale associaties van de patroons moesten de textielarbeiders de internationale solidariteit stellen. De textielarbeiders van de verschillende landen moesten de ontwikkelingen van het internationaal kapitalisme nauwgezet volgen om zichzelf te beschermen. Volgens de internationale textielarbeiderssecretaris T. Shaw was samenwerking tussen de textielarbeiders van de verschillende landen onontbeerlijk om op afdoende wijze te antwoorden op de dreiging uitgaande van het internationaal patronaal blok⁽²⁷⁾.

Solidariteit in de praktijk

De internationale stakingshulp kon doorgaan als de meest tastbare uitdrukking van grensoverschrijdende solidariteit. Een internationaal stakingsfonds was een barometer voor deze solidariteit. Het wezenlijk nut van de textielinternationale kunnen we bijgevolg afmeten aan de doeltreffendheid van haar stakingskas.

Op het eerste internationaal textielarbeiderscongres spraken de delegaties reeds over de oprichting van een stakingskas. Ofschoon het voorlopig bij een idee bleef werden dan al de contacten gelegd om financiële hulpverlening tijdens stakingen mogelijk te maken. In de jaren 1890 ontvingen textielarbeidersorganisaties uit onder andere Duitsland, Frankrijk en België financiële steun van een aantal zusterorganisaties. Zodoende werd het idee van een internationaal stakingsfonds niet onmiddellijk opgegeven. De Duitse delegatie werkte op het congres in 1900 zelfs een concreet voorstel uit: er moest een internationale stakingskas opgericht worden die financiële steun verleende aan een vakbond die een staking voerde die langer dan vier weken duurde en waarbij meer dan tweeduizend stakers betrokken waren. De meeste organisaties gingen akkoord met het principe van een stakingsfonds. De arbeiders moesten immers over goede weerstandskassen beschikken om de strijd tegen de patroons te kunnen winnen: *“Tegenover de eensgezindheid der fabriekanten moeten wij, werklieden aller landen, de onderlinge*

solidariteit stellen”(28). Dit voorstel werd verder uitgewerkt en in 1902 kwam effectief een stakingskas tot stand. Hoewel de bijdragen niet altijd gestort werden en de beroepsinternationale zelfs een administratief deficit vertoonde was de internationale stakingskas een feit. Tijdens de eerste helft van de 20e eeuw dienden nog heel wat obstakels overwonnen te worden. Er was voortdurend discussie over de wijze waarop het internationaal fonds aan kapitaal moest geraken en over de aanwending van het fonds. Aanvankelijk werd slechts weinig stakingshulp uitgekeerd. De inrichting van een internationale kas vergde veel inspanningen van de aangesloten organisaties. Initieel waren de kosten groter dan de opbrengsten. Een lange weg diende te worden afgelegd vooraleer de stakingskas een werkbaar instrument was. Ons inziens lag de betekenis van de internationale kas in deze beginperiode voornamelijk in de eerste stap die werd gezet naar structurele internationale stakingshulp. Vanaf die basis kon na de Tweede Wereldoorlog begonnen worden met de uitbouw van efficiënte, internationale ondersteuningsmechanismen.

Naast de officiële stakingskas bestond binnen de beroepsinternationale ook een netwerk waarlangs financiële hulp uitgewisseld werd. Het internationaal secretariaat deed dienst als relais om de doorstroming van deze financiële steun mogelijk te maken. In absolute cijfers ging het uiteraard om kleine bedragen. Nochtans menen wij dat de waarde van deze hulp niet onderschat mag worden. Het belang van de financiële hulp ligt waarschijnlijk in haar vermogen om op precaire ogenblikken de strijd in het voordeel van de arbeiders te beslechten. De internationale stakingssteun heeft dus wel degelijk een rol gespeeld tijdens bepaalde conflicten - misschien niet rechtstreeks maar wel indirect - door bijvoorbeeld de ellende van een aantal stakende textielarbeiders te verzachten. Voor de kleine organisaties was de internationale stakingskas alleszins van dubbel belang: als aanvulling op de nationale stakingskas en als intimidatiemiddel ten opzichte van de patroons. Deze financiële en morele bijstand bewijst eens te meer het nut van het internationaal syndicalisme.

'Le tourisme syndical'

De onophoudelijke verwijzingen naar het 'syndicaal toerisme' doorheen de 20e eeuw laten ons vermoeden dat ook minder eerbare redenen het bestaan van het internationaal syndicalisme verklaren. Om hierover uitsluitsel te krijgen dienen we na te gaan of persoonlijke motieven mee aan de basis liggen van internationale samenwerking. Dit doen we aan de hand van een onderzoek naar de Gentse vakbondsafgevaardigden. Uit de biografische gegevens van de Gentse afgevaardigden naar internationale congressen distilleren we hun belangrijkste motieven voor internationale samenwerking. Ze duiden ook aan dat het niet om de meest charismatische figuren binnen de vakbeweging ging. Het betreft slechts een achttal personen, dat steeds opnieuw bij de internationale activiteiten betrokken was. Binnen de Gentse arbeidersorganisatie hadden deze perso-

nen wel een zeker aanzien maar naar buiten toe traden zij zelden op de voorgrond waardoor hun invloed veeleer beperkt bleef. Het zijn deze achtergrondfiguren die de internationale samenwerking aanmoedigden omdat zij op die manier aan prestige konden winnen. Via het internationaal syndicalisme konden zij niet enkel hun aanzien binnen de eigen organisatie vergroten, maar bovendien stelde het hen in staat te reizen naar het buitenland. De kans deel te nemen aan dit syndicaal toerisme leverde vermoedelijk een groot persoonlijk nut op. Verschillende indicaties in die zin worden aange troffen⁽²⁹⁾.

In de verslagen over de internationale textielarbeiderscongressen wordt gewezen op de mogelijkheid van kennismaking met een nieuwe wereld, en met een andere traditie. Illustratief in dit verband is het relaas van K. Hannick die als Belgisch afgevaardigde onder meer het textielarbeiderscongres in 1911 in Amsterdam bijwoonde: *"Toen ik de eerste maal het land verliet om in Amsterdam op het kongres der Internationale Textiel Federatie, mijne organisatie te vertegenwoordigen, gevoelde ik mij in dat vreemd land een gansch ander wezen. Ik dacht pas het leven te zien opdagen. Reizen trok mij steeds aan (...). Thans maakte ik eene groote reis. (...). Al wat ik zag, hoorde, at en dronk, wekte mijne verbeelding op. Met de kameraden maakte ik pret, en in Karel had men nooit zoo een levenslustigen gezelschap vermoed. Mijne brieven aan huis getuigden daarvan, de snuisterijen die ik medebracht als reisherdenking, de gezonden aanzichtkaarten aan vrouw, kinderen, vrienden en bekenden, waren als zooveel getuigen mijner ontwaakte illusie in een nieuw leven"*⁽³⁰⁾.

Andere getuigenissen spreken over een uitstap naar de dierentuin, feestmaaltijden, vuurwerk, het drinken van een glas en internationale verbroedering. Dit bewijst onmiddellijk dat de internationale congressen meer behelsden dan het louter uitwisselen van informatie. De internationale congressen waren ideale plaatsen om grensoverschrijdende contacten te leggen. Van deze bijeenkomsten werd gebruik gemaakt om adressen uit te wisselen en informatienetwerken op te zetten. In het blad van de textielinternationale wordt de mogelijkheid tot het leggen van persoonlijke contacten trouwens als de belangrijkste verwezenlijking van de internationale congressen voorgesteld: *"The value of International Conferences cannot be measured by either the number or comprehensiveness of the resolutions passed. It lies far more in the possibility of meeting the leading personalities of the movement in all countries, the clearing away of misunderstandings, the forming of a closer acquaintanceship, and the bringing about of more effective joint action"*⁽³¹⁾.

Het gezellig samenzijn tussen de vertegenwoordigers van diverse landen blijft tijdens heel de door ons onderzochte periode voor velen een reden om internationaal actief te zijn. Het drinken van een punch, het bijwonen van een concert, het bezoeken van Parijs, het eten van de beste gerechten, en het sluiten van vriendschappen; het maakt allemaal deel uit van het internationaal syndicalisme.

Het werkelijke belang van internationale samenwerking

Tot zover hebben we theoretisch trachten na te gaan in welke gevallen het internationaal syndicalisme van nut kan zijn. Laat ons nu eens nagaan in hoeverre dit syndicalisme in de praktijk ook werkelijk zijn sporen heeft nagelaten. Om hiervan een beeld te krijgen zouden we moeten onderzoeken welke invloed de verschillende aspecten van de internationale samenwerking hadden op het nationaal syndicalisme. Meer bepaald in hoeverre bijvoorbeeld de ondersteunings- en informatiefuncties effectief hun nut hebben bewezen voor de nationale vakbonden.

Om dit te achterhalen dient een analyse te worden gemaakt van de nationale syndicale ontwikkelingen. Op die manier kan worden onderzocht of een wisselwerking bestaat tussen nationale en internationale factoren. Een dergelijke analyse behoeft een uitgebreid onderzoek en is in dit artikel onmogelijk. Toch trachten we de impact van de textielinternationale op de Gentse socialistische textielarbeidersorganisatie na te gaan om het effectief belang van het internationaal syndicalisme te achterhalen.

De informatiefunctie van de textielinternationale sorteerde vermoedelijk een aantal effecten die de werking van de Gentse textielarbeidersorganisatie beïnvloedden.

In de eerste plaats versterkte de bekomen informatie de Gentse vakbond op organisatorisch vlak. De Gentse organisatie maakte kennis met nieuwe syndicale strategieën en strijdmiddelen. Zij ervoer bovendien het bestaan van andere syndicale tradities die als model konden dienen. In dit verband kunnen we wijzen op een centralisatietendens die zich voltrok naar het voorbeeld van de buitenlandse vakbonden. In de tweede plaats gebruikte de Gentse vakbond de informatie om de leden in te lichten over de ontwikkelingen op internationaal niveau. De informatie werd eveneens gebruikt om bepaalde standpunten tegenover de leden te legitimeren. Dit gebeurde bijvoorbeeld wanneer de vakbondsleiding haar leden wilde voorbereiden op de rationalisatie van de productiemethoden. In derde instantie gebruikte de Gentse socialistische textielarbeidersorganisatie de internationale informatie tijdens haar besluitvormingsproces. Het bewijs hiervoor leverde onder andere een resolutie betreffende de afschaffing van de kinderarbeid onder de 14 jaar, goedgekeurd op het internationaal congres in Wenen in 1908. Gedurende de bespreking van de kinderarbeid op het 12e Nationaal Textielarbeiderscongres in 1910 bracht een vakbondsafgevaardigde expliciet deze resolutie als argument naar voor⁽³²⁾. De Gentse textielarbeidersorganisatie maakte via de textielinternationale ook kennis met nieuwe productietechnieken en moderne machines. Zodoende kon zij op een meer doelmatige wijze pleiten voor de verbetering van de arbeidsvoorwaarden. De bekomen informatie was daarenboven een troef in de handen van de Gentse vakbond tijdens onderhandelingen met de patroons. De textielarbeidersorganisatie verklaarde expliciet dat het eenvoudiger was met de patroons te discussiëren bij middel van internationale inlichtingen. Verder stelde de Gentse organisatie vast dat de patroons niet langer het buitenland inriepen als middel om de lonen te

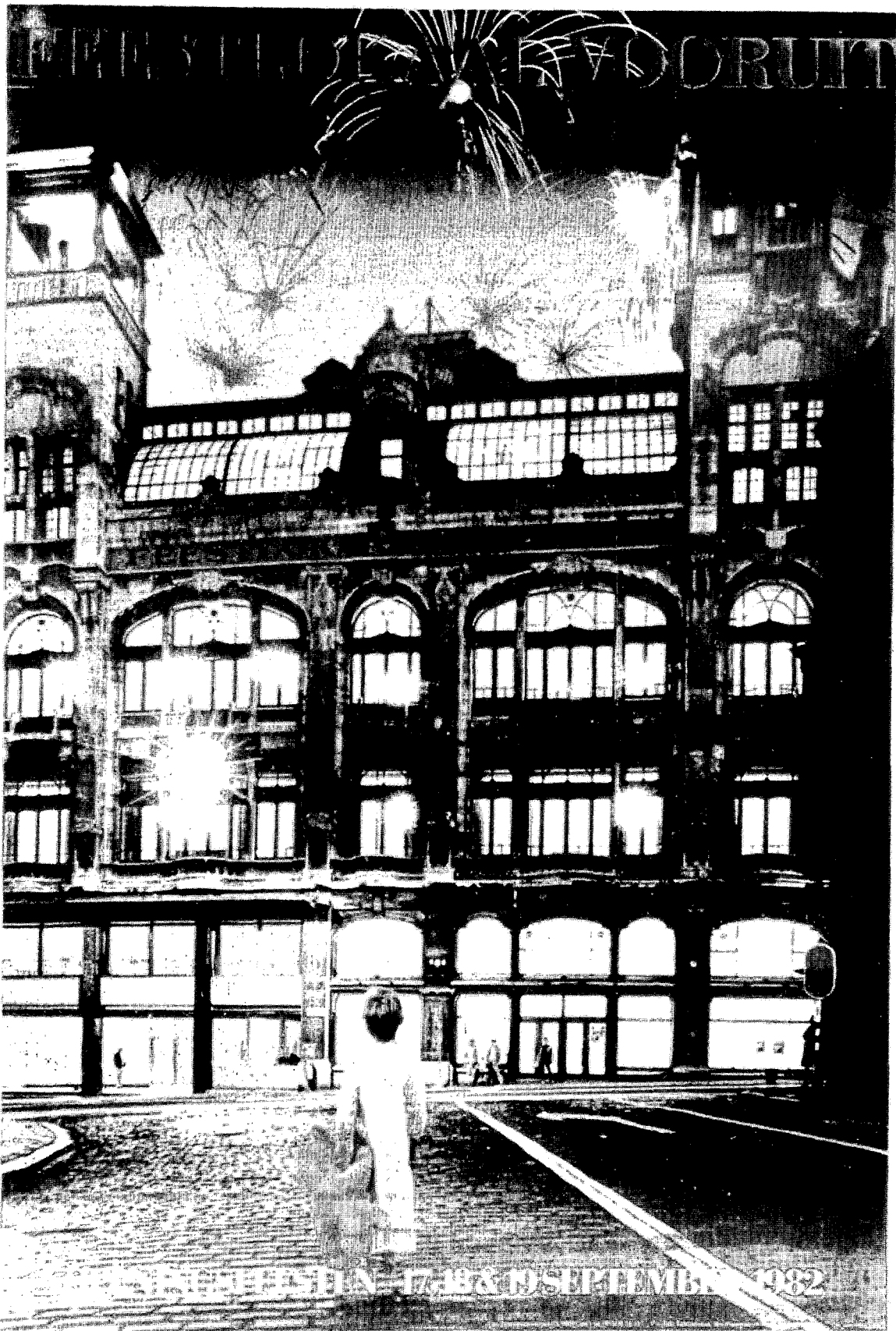
verlagen op basis van de internationaal verkregen informatie⁽³³⁾. Ten slotte gebruikte de Gentse socialistische vakbond de verkregen informatie om zich tegen de christelijke vakbond te schermen en zo haar aanhang uit te breiden.

Ook de ondersteuningsfunctie van de textielinternationale heeft een zekere invloed gehad op de Gentse textielarbeidersorganisatie. De internationale heeft zowel op financieel als moreel op vlak de Gentse textielarbeiders bijstand verleend. In welke mate dit van doorslaggevend belang is geweest voor de syndicale strijd moet verder worden onderzocht.

De internationale werking behelsde dus meer dan toeristische excursies en was duidelijk van nut voor de Gentse vakbond, maar de impact ervan mag niet overschat worden. Niet alle uitgewisselde informatie was even bruikbaar. De internationale activiteiten drukten op de beperkte financiële middelen van de Gentse organisatie. En het waren doorgaans weinig invloedrijke figuren die binnen de Gentse vakbond de internationale werkzaamheden opvolgden. Zij konden de vakbond niet verplichten rekening te houden met de besluiten van de textielinternationale. Deze en andere aspecten relativeren dan ook het belang van het internationaal syndicalisme in verband met de nationale syndicale ontwikkelingen.

- (1) M. DREYFUS, The emergence of an international trade union organization. In: M. VAN DER LINDEN and W. THORPE (eds.), *Revolutionary syndicalism. An international perspective*, England: Scolar Press, 1999, pp. 27-28.
- (2) H. VAN TIJN, Nationalism and the socialist workers' movement. In: F. VAN HOLTOON and M. VAN DER LINDEN (eds.), *Internationalism in the Labour Movement*, Leiden: Brill, 1988, dl. 2, p. 614; W.Z. FOSTER, *Outline history of the world trade union movement*, New York: International Publishers, 1956, pp. 116-117; J.P. WINDMULLER, *The international trade union movement*, Deventer: Kluwer, 1980, p. 15; J. PRICE, *The International labour movement*, Oxford: Oxford University Press, 1947, p. 2.
- (3) G.K. BUSH, *The political role of international trades unions*, New York: St. Martin's Press, 1983, pp. 15-16; A. BERENSTEIN, *Les organisations ouvrières, leurs compétences et leur rôle dans la société des nations et notamment dans l'Organisation internationale du travail*, Paris: Editions A. Pedone, 1936, p. 8.
- (4) W.Z. FOSTER, *Outline history*, pp. 170-171; L.L. LORWIN, *Labour and internationalism*, New York: The MacMillan Company, 1929, pp. 97-99; W. REUTTER, *Möglichkeiten und Grenzen Internationaler Gewerkschaftspolitik. Geschichte, Struktur und Einfluss der Internationaler Textil-, Bekleidungs- und Lederarbeiter Vereinigung*, Frankfurt am Main: Bund-Verlag, 1998, p. 40.
- (5) B. REINALDA (red.), *The international transportworkers federation 1914-1945. The Edo Fimmen era*, Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1997, pp. 11-12; H. BENDT, *Un monde, une voix de solidarité. Le travail des secrétariats professionnels internationaux*, Allemagne, 1998, p. 16; S. MILNER, *The dilemmas of internationalism. French syndicalism and the international labour movement 1900-1914*, Oxford: Berg, 1990, pp. 44-45.
- (6) W. SCHEVENELS, *Quarante cinq années de fédération syndicale internationale 1901-1945*, s.l., Editions de l'institut E. Vandervelde, 1964, p. 33.
- (7) Vooruit, 28.05.1928, 02.06.1928; O. LAMBERTY (eds.), *Organisation ouvrière internationale*, Bruxelles: Office central des associations internationales, 1910, pp. 173-187.
- (8) *Le Travail*, 14.06.1902; *Brochure 14, 1921*, uitgegeven door de Vlaamse Gewestelijke Textielcentrale, Gent: Volksdrukkerij, s.d.

- (9) Vooruit, 06.08.1895; W. REUTTER, *Möglichkeiten und Grenzen [...]*, p. 67.
- (10) *Reports from Nations read at the International Textile Workers' Congress, Milan, June 26th - July 1st, 1905*, King's Mill, 1905.
- (11) Vooruit, 27.09.1921.
- (12) Vooruit, 02.08.1894; B. DE WILDE en K. SOTTIAUX, *Belgische textielarbeidersorganisaties en internationale samenwerking (1885-1910) als illustratie van succesvol 'nationaal internationalisme'*, pp. 3-4 (publicatie voorzien).
- (13) Brochure 7, 1908, uitgegeven door de Vlaamse Gewestelijke Textielcentrale, Gent: Volksdrukkerij, s.d.
- (14) *Le Travail*, 22.07.1905.
- (15) ABVV/FGTB Textiel-Kleding-Diamant, *Ontwerp. Syndicalisme zonder grenzen*, Gent: ABVV, s.d., pp. 3-4.
- (16) B. DE WILDE en K. SOTTIAUX, *Belgische textielarbeidersorganisaties [...]*, p. 5.
- (17) Vooruit, 27.04.1888.
- (18) Vooruit, 25.07.1894; F. DUMORTIER, *Beknopte geschiedenis der wevers. Verslag der werkzaamheden gedurende het jaar 1901*, Gent: Volksdrukkerij, 1901.
- (19) *Le Travail*, 10.06.1914.
- (20) *Het Volk*, 02.03.1893, 17.02.1893, 28.02.1893.
- (21) *Het Volk*, 07.03.1893; B. DE WILDE en K. SOTTIAUX, *Belgische textielarbeidersorganisaties [...]*, pp. 7-8.
- (22) *Het Volk*, 05.08.1895.
- (23) *Het Volk*, 05.08.1895.
- (24) *Het Volk*, 05.08.1895, 12.08.1895; Vooruit, 07.08.1895.
- (25) *Verslag van de Handelingen van het 3e Internationaal Verbond van Christelijke Textielarbeiders, gehouden te Gent (België) 3, 4 en 5 Augustus 1902*, s.l., J. Verhaag, s.d.; *Het Volk*, 01.08.1900, 11.09.1901.
- (26) Fonds Vliegende Blaadjes, IE 30, 1904; *Het Volk*, 05.06.1902, 08.06.1902; B. DE WILDE en K. SOTTIAUX, *Belgische textielarbeidersorganisaties [...]*, p. 9.
- (27) Vooruit, 18.07.1902, 11.06.1910; *De Textielarbeider*, 15.02.1908, 15.10.1909, 15.06.1910, 05.1926; *Het Volk*, 08.06.1910; TACB, *TACB-Congres 1910: 12e congres der vlaamsche gewestelijke textielfederatie*, Gent: Volksdrukkerij, 1910, p. 64.
- (28) Vooruit, 18.07.1902, 12.08.1897; *Het Volk*, 26.07.1900; *Report of the proceedings of the first international textile congress. Held at Manchester July 24th, 25th, 26th, & 27th, 1894*, Manchester, Cotton Factory Times' Office, 1894.
- (29) B. DE WILDE en K. SOTTIAUX, *Belgische textielarbeidersorganisaties [...]*, pp. 8-9.
- (30) Amsab, C. HANNICK, *Een leven 1867-1935. Levensbeschrijving van en door C.L. Hannick*, pp. 139-140, S/2001/038.
- (31) *International federation of textile workers' association*, 12.1934.
- (32) TACB, *TACB-Congres 1910: 12de congres der vlaamsche gewestelijke textielfederatie*, Gent: Volksdrukkerij, 1910.
- (33) TACB, *TACB-Congres 1928: 25ste jaarlijkse congres*, Gent: Volksdrukkerij, 1928; TACB, *TACB-Congres 1935: 28ste landelijke congres*, Gent: Volksdrukkerij, 1935.

THE GREAT F&O CRUISE

17, 18 & 19 SEPTEMBER 1982

20 jaar Vooruit. Een gesprek met Eric Temmerman en Rik Vandecaveye

Interview: Piet Creve en Paule Verbruggen, Amsab

Tekstredactie: Ludwine Soubry, Amsab

Op 17 september was het twintig jaar geleden dat de 'nieuwe' Vooruit haar deuren opende. Intussen is Vooruit een begrip, ook internationaal. We gingen praten met historici Eric Temmerman en Rik Vandecaveye, respectievelijk directeur en coördinator in Vooruit, die het succesverhaal van Vooruit van bij het begin meeschreven...

Het was in de jaren zestig en zeventig wel een rare toestand in de Gentse Vooruit. De studenten kenden het gebouw als veruit de goedkoopste cinema van Gent en dronken er hun pintje aan jaren vijftig formicatafeltjes onder ongezellig neonlicht. Oude en oudere 'coöpleden' van de postzegel- of fotoclub, de volksdans, het arbeiderstoerisme, de Vrije Werkmansbibliotheek kwamen er in hun vertrouwde lokalen hun ding doen terwijl jonge mensen er hun tapdansen of Afrikaanse dansen inoefenden. Er waren fuiven, bals en concerten; een theaterminnend publiek ging er uit de bol voor Dario Fo. Tot een stuk van het decor naar beneden viel en de brandweer vond dat het theatergedeelte moest gesloten worden... Ruim een kwart van Vooruit, van dat immense gebouw dat ooit zoveel macht en rijkdom had uitgestraald was al compleet vervallen.

Het 'Feestpaleis' werd in 1913 gebouwd als een parel aan de kroon van de socialistische beweging en een onderkomen voor de ontelbare socialistische kunst- en culturele verenigingen, van toneel- en zangclub over fanfares tot wielrenners- en turnclub en nog veel meer; als de - min of meer verplichte maar met de nobelste bedoelingen - place to be voor elke arbeider die erbij wou of moest horen.

Vanwaar toen die desolate toestand, dat aanmodderen? Volgens Temmerman en Vandecaveye speelde bij de 'coöpgeneratie' het onvermogen om om te gaan met de ontzui-

Affiche voor de opening van het Vooruit-café in 1982

ling, met daarin centraal het gebouw als typisch verzuild symbool. Het niet in staat zijn om - mede en vooral - via dit symbool, via een herbestemming ervan, aansluiting te vinden bij de nieuwe generatie. Het sectaire denken had zijn tijd gehad maar de oude eigenaars vonden geen manier om in te spelen op de veranderde maatschappelijke context, om zoiets als een 'operatie ontzuiling' aan te pakken.

Financieel was het intussen ook een vicieuze cirkel met Vooruit. Verenigingen bloedden stilletjes dood, het gebouw liep leeg; er was zo goed als geen opbrengst en dus werd er niet meer geïnvesteerd. Een oudere generatie zat met de handen werkloos in de schoot en gelukkig voor Gent ging ze niet mee met de slooptrend die de jaren zestig zo typeerde en waarvan Horta's volkshuis in Brussel een slachtoffer werd. Tot eeuwige spijt en schande van de beweging. Gelukkig ook voor Temmerman en Vandecaveye, jonge twintigers, linkse historici die vanuit hun studies een band hadden met Vooruit, haar hele geschiedenis kenden en ook cultureel en in het uitgaansleven actief waren. Daardoor kwamen ze in contact met de Gentse cultuur- en theaterscène, met Eric Devolder, Harry De Cuyper, wijlen Jan Leroy, de mensen van Symptoom, van theater Stekelbees, van Proka. Allemaal wilden ze breken met het oude, allemaal zochten ze nieuwe wegen, nieuwe cultuuruitingen, en over één ding waren ze het eens: om iets goeds te zien op podiumgebied moest je naar Brussel, of naar Antwerpen of naar het buitenland. In Gent kon je niets beginnen, er was totaal geen infrastructuur, er was alleen - op levensgevaar af, want onveilig en aan restauratie toe - de Zwarte Zaal van de Academie waar jong, experimenteel talent terecht kon. Veelbelovend theatertalent overigens dat er telkens voor een uitverkochte zaal speelde.

Er moest dus dringend iets gebeuren. Het was toen dat de fotografieafdeling van de Gentse Academie een project rond Vooruit opzette. Wekenlang liepen de studenten door het gebouw, legden op grandioze wijze de meest schrijnende verwaarlozing van het gebouw in een reeks schitterende foto's vast. Het artistieke project miste zijn doel niet. Het was voor een aantal Gentse politici, zeker de socialistische, en voor de jonge avant-garde in Gent een por in de rug. Een aantal mensen rond regisseur Jan Leroy, zijn toen naar de coöperatie gestapt.

Die had eind jaren zeventig, begin jaren tachtig omtrent Vooruit wel eens een marktonderzoek laten doen waaruit een aantal mogelijkheden naar voor gekomen waren, zoals een hotel, of een parkeergarage. De coöperatie zag echter noch het een noch het ander zitten, had zelfs al grote spijt alleen al bij de gedachte daaraan, maar kon zelf ook geen alternatief bedenken.

Die jonge artiesten kwamen wél met een alternatief, als enigen en eersten inspelend op de maatschappelijke trend, met 'zwart op wit in koeien van letters' de ontzuiling als uitgangspunt. De bedoeling van deze artiesten was niet om het hele gebouw te herbestemmen, maar om enkel de concertzaal - die een puinhoop was - te huren. Bij gebrek aan de juiste connecties, vanuit hun artistieke wereld dan, sprong hun plan af. De coöperatie zag het sowieso niet zitten een deel van haar verzuild patrimonium aan een stel jonge gasten te verhuren.

Eric Temmerman daarentegen had wel een 'entree' in de Gentse coöperatie (zijn vader, Gilbert Temmerman, is één van de coryfeeën in de Gentse socialistische beweging). Hij hertaalde het plan zoals dat toen ging: spontaan, ter plaatse aan de onderhandelings-tafel, zonder enig langetermijnperspectief. Zijn project evolueerde 'ter plekke' van een partieel hergebruik naar een nieuw concept voor het hele gebouw: 'hier en nu, als we maar kunnen beginnen'!

Achteraf bekeken was het volgens Eric en Rik toen werkelijk 'the right time' en 'the right place'. Ze spreken van een echt scharniermoment; van een nieuw aangebroken periode waarin geen enkele zuil nog voor de eigen mensen het hele gamma vrijetijds-besteding verzorgde. Een scharniermoment waarop bijgevolg grote behoefte was aan een anderssoortige 'opvang'. Net het tijdstip waarop een groep jonge mensen het idee aandroeg om los van elke politieke inspiratie het Feestlokaal als ideale lokatie een broodnodige socio-culturele rol toe te bedelen.

In april 1982 begonnen ze met een ploeg van vijf aan het café dat op 17 september openging, één maand voor de gemeenteraadsverkiezingen. Voor het eerst in de geschiedenis van Vooruit hing er in het hele gebouw geen enkele verkiezingsaffiche. Militanten vroegen boos wat er scheelde, of ze daar soms zaten te slapen! Of ze waren verdrietig, of aangedaan. Keer op keer moest dan aan de leiding en aan de militanten duidelijk gemaakt worden dat het menens was met de ontzuiling, dat de tijd van partijaffiches plakken definitief verleden tijd was. Dat het nieuwe initiatief niet zuilgebonden was.

Van '82 tot '89 werd er zonder enige serieuze subsidie en gebruikmakend van de toen actuele tewerkstellingsstatuten gewerkt. De eerste restauratie droegen de initiatiefnemers volledig zelf. Na het café begonnen ze met de restauratie van de concertzaal, want die hadden ze voor hun concerten en fuiven dringend nodig. Gelukkig speelden een aantal tijdgebonden aspecten helemaal in hun voordeel. Vooreerst was er de dringende behoefte aan een infrastructuur in een circuit dat zich buiten de traditionele cultuur situeerde. Dan, 'dankzij' de grote werkloosheid waren er zeer veel jonge, goed opgeleide en enthousiaste mensen bereid om gratis en voor niets te komen werken, met de fameuze 'vrijstelling van stempelcontrole'. Vervolgens, top of the bill, bleek de eigenaar ondanks alle twijfels omtrent de 'vernieuwers' bereid om toch met een basiskapitaal over de brug te komen. In verhouding tot de totale restauratiekosten was dat natuurlijk peanuts, maar zonder dat geld hadden ze nooit echt kunnen starten.

Pas in 1989 is er een echte erkenning voor de werking als 'receptief productiecentrum', later 'kunstencentrum' gekomen. Het eerste fundamenteel restauratiedossier werd pas in 1990 goedgekeurd. Wat intussen wel een opsteker was, was in 1983 de erkenning van het gebouw als monument; daarmee hadden ze een langetermijnperspectief.

Intussen werden dossiertjes ingediend voor een paar duizend franken subsidies voor deze of gene groep die kwam optreden, 'in het kader van internationale betrekkingen'! Vooruit schreef ook in de tijd dat de coöperatie over de brug kwam een obligatielening uit met de coöperatie als borg, waarmee ze nog eens een paar miljoen ophaalde. En op

Vooruit tijdens de verbouwingen (copyright Fotomix)

dat moment, toen ze bij manier van spreken hun ontzuilingsmanoeuvres haast van de daken schreeuwden, gebeurde weer iets heel merkwaardigs. De 'beweging' kwam in actie. Syndicale en mutualiteitsafdelingen en ook de vrouwenbeweging kwamen met geld aanzetten. Geloof in de operatie of eerder nostalgie? Evident was het in elk geval niet. En last but not least, er werd een brouwerij gevonden die ook bereid was te investeren. Die brouwerij had trouwens goed gegokt want vanaf de eerste dag van de heropening zat het café stampvol.

En zo is de ploeg enthousiastelingen de eerste tijd doorgekomen, bijna met twee voeten 'uit de zuil'. Toch was er geen echte breuk met het verleden. Het was trouwens ook de tijd van het failliet van de krant *De Morgen*, waarbij het weer bon ton werd om solidair te zeggen: "*We zijn niet alleen ons gebouw kwijt maar ook nog eens ons gazet*". Daar was toch iets ambigu's aan. In dezelfde context als de grote solidariteitsbeweging die toen op gang kwam om de krant te redden, kwamen vele mensen uit de socialistische beweging in Vooruit spontaan meehelpen schilderen, puinruimen, schoonmaken enz. De traditionele bals werden er nog gehouden, een aantal organisaties gebruikte nog een aantal jaren de kleinere zaaltjes. Tot begin jaren negentig was er dat curieuze mengsel van oude tot zeer oude gebruikers en de nieuwe generatie gebruikers die er hun optredens inoefenden. Dat was vóór elke zaal, elke kamer bij de restauratie een bepaalde functie toegewezen kreeg. Maar dan nog werd niemand van de oude garde eruitgezet. De hoogbejaarde gebruikers bleven stilaan weg en de verenigingen hielden op te bestaan, want geen jaren-zestiger die daarvan lid was.

Een decennium ging intussen voorbij zonder vooropgezette, concreet uitgewerkte plannen. Welke bestemming, welke inhoud zou het project uiteindelijk krijgen? Daar was nog geen antwoord op, maar daar en toen wist men wel dat als je niet veel geld hebt je ook geen grote sprongen moet maken. En wie mag met een ferm basisidee in het achterhoofd niet aftasten, zoeken, de dingen even laten evolueren, laten groeien zonder pushen?

Als Temmerman en Vandecaveye echter op die periode terugkijken, en dat vanaf hun openingsprogramma, stellen ze vast dat daar toch al embryonaal heel veel inzat van wat ze later zouden gaan doen. Er was nog verre van een bewuste strategie, maar er kwam bijvoorbeeld een coproductie met Arne Sierens (toen nog bij Sluipende Armoede), experimentele jazzmuziek met grote namen, het Figurentheater, het Epigonentheater (de latere Needcompany), Radeis, het Nieuwpoorttheater... De feesten en fuiven zaten er ook in van bij het begin, voor een stuk wegens commerciële druk maar ook omdat Vooruit heel bewust voor een lage drempel gekozen had, voor de rock en rollcultuur, en niet voor het elite, niet voor Vooruit als 'sacraal centrum'.

Behalve dat kon het nog alle kanten uit met de herbestemming van het gebouw. Sauna? Fitness? Een megastore van Virgin? Een Fnacwinkel? Een biodynamisch winkelcentrum? Alles wat toen trendy was is in die eerste tien jaar de revue gepasseerd, was een mogelijke optie. Het was niet eenvoudig om eruit te komen, om tot één visie te komen, maar externe factoren hebben Temmerman en zijn ploeg meegestuurd in de huidige richting.

Er was de jonge Vlaamse cultuurautonomie met een Patrick Dewael als cultuurminister die kleine subsidies kon organiseren voor het prille werk van bijvoorbeeld Nieuwpoort, Stuc (nu Stuk), Kaaithheater, Limelight, Monty, Vooruit... Die mogelijke erkenning en subsidiëring van overheidswege hebben ertoe geleid dat een artistieke lange-termijnvisie kon uitgebouwd worden in de jaren negentig. De Vlaamse regering had natuurlijk ook ambassadeurs nodig om het 'jonge Vlaanderen' in het buitenland bekend te maken. Op die manier werd bijvoorbeeld de reeds internationaal gevierde Anne Teresa De Keersmaecker opgepikt, gesubsidieerd en tot het symbool van de jonge Vlaamse dans gemaakt.

Of men kan zeggen dat er toen en nu sprake was of is van een politiek engagement in Vooruit? Temmerman stelt in dat verband een aantal feiten vast. In de jaren tachtig ontstond bijna gelijktijdig met de ontzuiling een alliantie met de nieuwe sociale bewegingen zoals Oxfam, Amnesty International, Greenpeace, de halebibeweging, de vrouwen groepen die alle in Vooruit een soort thuis, een vaste stek vonden. Het huis werd als vanzelf een trefpunt van alles wat van overheidswege aanvaardbaar was, maar toch niet binnen de traditionele structuur lag want maatschappijkritisch en geëngageerd. Deze nieuwe bewegingen en verenigingen konden zich ook vinden in wat in Vooruit op artistiek vlak gaande was. Er was een verband tussen artistieke en maatschappelijke ontwikkeling, met organisaties waarop het klassieke etiket 'links' of 'rechts' niet meer kon gekleefd worden, zoals vandaag het best tot uiting komt in de antiglobalistische beweging. In die zin kan Vooruit in een maatschappelijk betrokken context gesitueerd worden.

In diezelfde context kwam er een uitgesproken verjonging van de Vooruit-ploeg. Er had zich op twee terreinen een evolutie voltrokken. Enerzijds wou - wil - Vooruit de link met de nieuwe maatschappijkritische bewegingen behouden en vanuit haar artistieke werk de maatschappelijke context bevragen. Anderzijds zijn artiesten zélf bezig met een soms zeer verregaande bevraging van die context. Vele artiesten komen niet meer traditioneel naar buiten, zoals de sociale bewegingen dat ook niet meer doen. Het is alom een voortdurend zoeken naar nieuwe wegen; een visie die Vooruit óók aanhangt.

Vooruit wil op een jonge manier bezig zijn met cultuur, waarvan de uitgaanscultuur van jongeren een deel is; kiest eerder voor avant-garde dan voor het volgen van trends. Zo haalde ze het hele techno- en housegebeuren in huis, wat niet zo evident was. Het werd echter een fenomeen, een 'cult' die velen onderschat hebben terwijl Vooruit er zich professioneel mee inliet en waarover nu trouwens de eerste sociologische studies verschijnen. House en techno betekende een complete breuk, was een heel andere manier van uitgaan dan tien, vijftien jaar terug. Als men daarbij denkt aan het succes van het 'Ten days off'-festival; jonge mensen vanuit heel Vlaanderen, zelfs vanuit het buitenland die eraan deelnamen en vanuit hun visie met het gebouw kennismaakten.

Toch is dit maar een segment van wat Vooruit biedt. Het geheel is een unieke mix van rock- en popconcerten, van nieuwe sociale bewegingen, van artistieke ontwikkeling die voor een permanente jonge instroom zorgt. Alle Gentse organisaties met een pro-

gressieve stempel presenteren er hun jaarprogramma. Rood, groen, feministisch, homo belegt er zijn ontmoetingen. Vele jonge Gentse artiesten krijgen er naast een repetitiestudio een reële kans. Die brede mix trekt een breed publiek en dat willen het management en de artistieke ploeg van Vooruit graag zo houden. Van popconcert tot avantgarde multimediaexperiment met alles wat daartussen ligt is een aanbod waar heel veel volk op ingaat.

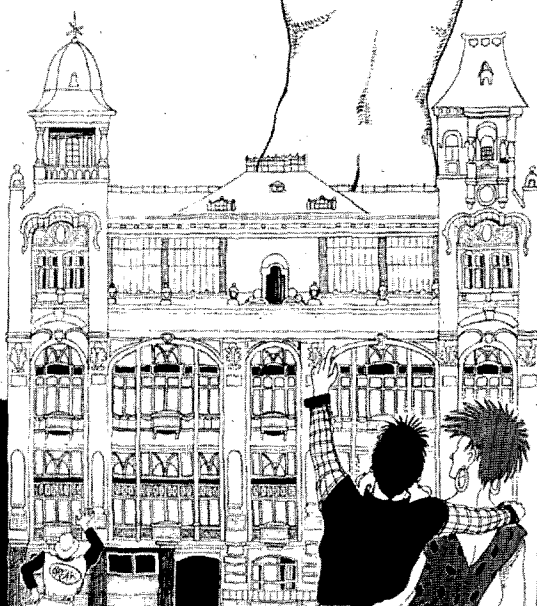
Waar het management het niet mee eens is en wat steeds weer voor stof voor discussies zorgt, is de manier waarop vanuit de politiek nog altijd - zoals in de jaren negentig - de nadruk op participatie ligt. Hoeveel mensen bereik je, uit welke sociale mix bestaat jullie publiek, (onderverzwegen hoe zit het met de participatie van kansarmen en allochtonen) en naar wie gaan onze centen? Het is een heel dubbelzinnige houding. Enerzijds liggen de criteria op het terrein van de podiumkunsten dermate hoog dat de experts terzake alleen datgene waardevol vinden om te subsidiëren wat vernieuwend en experimenteel is, en zeker niet datgene wat appelleert aan de leefcultuur. Waarop de sector zich conformeert aan die criteria. Maar... daartegenover staat een politieke decisionmaking die niet uitgaat van die artistieke criteria maar van het 'publieksproject'; in de zin van wie komen er en met hoeveel. De vaststelling is natuurlijk dat maar een klein segment van de bevolking naar die hooggeprofileerde podiumkunsten gaat kijken. In plaats van bijgevolg de artistieke criteria te herzien wordt van de programmatoren geëist dat ze meer publiek krijgen. Zodoende moeten de plaatselijke theaters en andere podia er elk apart voor zorgen dat kansarmen deelnemen aan het culturele gebeuren. Moet dat vertaald worden naar gratis tickets (zoals Patrick Janssens nu bepleit)? Zijn wie vandaag de kansarmen genoemd worden de arme werkmensen van gisteren en moeten die met zoveel als mogelijk op één plaats samengebracht worden om (gratis) van een publieksproject te genieten? Of moeten overal in de buurten en wijken kleinschalige, aangepaste kunst- en cultuurinitiatieven komen? Daar liggen natuurlijk kansen, opportuniteiten, zeker nu de jeugdclub, de wijkclub passé is en de jongeren nieuwe vormen van gemeenschaps- en uitgaansleven ontdekt hebben. Vooruit gaat daar als kunstencentrum op in, maar beseft tegelijk dat ze niet alle functies kan vervullen. Daarbij ligt het in een studentenbuurt en niet in een volkswijk.

Op de vraag aan Temmerman en Vandecaveye of ze zich nu, twintig jaar na de start van hun Vooruit-project, na de rompslomp in verband met de restauratiewerken en ondanks de subsidie-eisen meester voelen over hun eigen agenda kan geen rechtlijnig antwoord gegeven worden. Zij benadrukken dat de ploeg van Vooruit altijd al zijn eigen agenda had, zijn eigen weg gegaan is, niet meedreef op de algemene evolutie maar integendeel een vinger aan de pols hield, alert was voor de veranderingen in het uitgaansleven en in de artistieke wereld. Mede dankzij de vijftien jaar durende restauraties konden ze elke zaal herbestemmen, het hele gebouw naar hun hand zetten, er stap voor stap nieuwe functies aan geven. Het was - en is nog altijd - een kwestie van constant de opportuniteiten in de gaten houden, van zelf op zoek gaan, nooit indommelen, nooit denken nu zijn we eruit, nooit drijven op wat op een bepaald moment een goede

VIJFDE ROZE NACHT

VRIJDAG 2 MEI
KONSERTZAAL
VOORUIT
GENT

(INGANG LAMMERSTRAAT)

**SOLIDARITEITSFUIF VAN HOMO'S, LESBIENNES
EN SYMPATHISANTEN**

ORGANISATIE: HOMOCENTRUM G.O.C. VZW
MUZIEK: TOESTEL SOUND SYSTEM

V.V. PETER VERHAEGEN, GENT; ARNOLDUS 66, 3030 GENT

VAN VAN DER GEE (ART. 408)

Affiche van de Vijfde Roze Nacht in Vooruit, 1986

formule bleek te zijn. Dat was al van bij het begin duidelijk. Kwam daarbij de mogelijkheid om meer en meer een beroep te kunnen doen op subsidies zodat een eventueel partnership kon opzijgeschoven worden en ze de zaak in eigen beheer konden houden. Vooruit evolueerde van een groepje vrijgestelden en vrijwilligers naar een werkgever van zo'n zeventig mensen.

Wat in de praktijk neerkwam op het volgende: toen Vooruit startte met een mix van nieuwe sociale bewegingen, pop en rock en artistiek werk werd ze door de artistieke wereld niet voor vol aanzien en zo'n beetje in de rol van underdog geduwd... om vandaag op dat terrein integendeel als referentiepunt te fungeren. Vooruit paste de mixformule toe toen anderen er hun neus voor ophaalden. Nu wordt het 'model van Vooruit' (*l'histoire se répète!*) gekopieerd, het 'laagdrempelige' elders ingevoerd na de succesvolle try-out van Vooruit.

Dat betekent voor Vooruit nú dat ze zich moet bevragen over haar toekomst, het traject voor de volgende jaren moet uittekenen. De 'succesformule' kan natuurlijk in perpetuum toegepast worden maar dat is niet wat Vooruit wil. Wie stilstaat gaat achteruit. De recente generatiewissel in de artistieke ploeg, waarin voornamelijk twintigers de dienst uitmaken, brengt die bal als vanzelf aan het rollen. Jonge kunstenaars brengen nieuwe denkvormen mee, hebben een andere instelling tegenover kunst. Ze zijn een stimulans voor het herdenken en het letterlijk herinvullen van een oud gebouw met een infrastructuur geconcipieerd voor de eisen van het klassiek theater. Nu komen in diezelfde structuur multimediale experimenten. Toneel is niet langer alleen toneel, dans niet meer louter een kwestie van choreografie; het zijn artistieke creaties waar klank- en beeldband en nog veel meer bij te pas komen. Een artistieke ploeg waarbij iemand theater, iemand dans, iemand muziek programmeert, die klassieke functieverdeling voldoet niet meer. Voor de 'podiumcultuur' - niet langer 'de culturele manifestaties op het podium' - ontwikkelt Vooruit momenteel een organisatievorm die meer aangepast is aan de artistieke creatie in plaats van deze in één of andere categorie te duwen. Nieuwe evoluties dwingen Vooruit om voortdurend na te denken over de toekomst. Voor haar dus geen rustige consolidatiefase. En toch wel ergens een zeker heimwee naar de tijd dat ze de underdog was en internationale faam een verre droom was.

1982-2002, 'twintig jaar Vooruit' is ongemerkt voorbijgegaan. In twintig jaar van nostalgische ruïnes naar een internationaal gekend huis. Geen koud kunstje. Voor Temmerman en Vandecaveye, en met hen de oude ploeg, de vele sympathisanten en de ontelbaren die er in die tijdspanne gepasseerd zijn, is er wel degelijk een cesuur tussen de eerste zeventig en de laatste twintig jaar. Nu zijn er overwegend twintigers aan het werk wie twintig jaar niets zegt. Hoe zou het ook, ze zijn pas gisteren geboren. Wat zij zien is het indrukwekkende gebouw, duidelijk niet van deze tijd. Zij trekken één continue lijn, 1913-2003. Zo zal het volgende jaar misschien herdacht en gevierd worden. En alles wat erachter zit 'will be revealed'.

Dit interview werd afgenomen op 17 september 2002, op de kop twintig jaar later.

*Roos Proesmans tijdens de eerste Dolle Mina-actie te Gent,
4 maart 1970 (collectie Chantal De Smet)*

Roos Proesmans, Prima (Dolle) Mina, 1943-2002

*Chantal De Smet, hoogleraar, diensthoofd Cultuur
Hogeschool Gent*

"Lef had ze, lief was ze" - zo stond het op haar rouwbrief. Een afscheidsgedachte - overigens door velen gedeeld - van haar dochter. Ja, ze was lief, dat is ze altijd geweest: een warm en bijzonder zachtmoedig mens. In die mate zelfs dat "lief" misschien wel voor "lef" had moeten staan. Maar lef, ja die had ze ook: ze stond voor wat ze stond. In de eerste plaats en voornamelijk voor rechtvaardigheid. Geen sprookjesmens zoals Herman De Coninck het wat cynisch dichtte⁽¹⁾, maar diep en diep overtuigd.

Dergelijke omschrijving is natuurlijk toepasselijk op heel wat mensen, net zo goed is en was geen van hen zoals Marie-Rose Proesmans, genaamd Roos, met als roepnaam - voor hen die de studententijd met haar deelden - Proes(ke). Zij heeft in Vlaanderen, en dit ondanks haar mateloze bescheidenheid, dé aanzet gegeven tot de tweede feministische golf die in 1970 startte. Mede door deze golf en alle effecten eruit voortvloeiend, is de situatie van de vrouw er sindsdien - zeker op juridisch vlak - ontzettend op vooruit gegaan. Vandaag kunnen jonge vrouwen zich niet realiseren wat de wereld was waarin wij, jonge vrouwen van de jaren zestig, opgroeiden, waarin onze moeders als vanzelfsprekend leefden. Het feminisme is een begrip dat zij, de jonge vrouwen van vandaag, dikwijls lachend uitspuwen. Zij zien het als een of andere vorm van sektarisme, als iets van en voor verbitterde oude vrijsters. Ons verzet was echter ingebed in een harde realiteit, in een door velen geleefde grijze werkelijkheid. Want wij leefden en waren, onder het wettelijke gezag van onze echtgenoot, 'onvolledig', en dus de facto minderwaardig als we geen (officiële) partner hadden; mindere (en zeker minder betaald) op de werkvloer; slachtoffer van ons eigen biologisch zijn (de pil bestond amper, abortus was verboden); onbekend met pampers en babyvoeding; volslagen leek in de kennis van wasmachines en afwasmachines: die bestonden wel, maar waren tot medio jaren zeventig voorbehouden aan kapitaalkrachtigen; zonder kinderkribben:

kinderopvang stond in de kinderschoenen (en werd zeker niet gecontroleerd door Kind & Gezin), laat staan dat er van enige terugbetaling (via belastingen bv.) sprake was; zowat afwezig in alle beslissingsorganen; een minoriteit in het hoger onderwijs (7% vrouwen toen wij aan de RUG studeerden). Kortom: 'le deuxième sexe'.

Roos groeide op in een degelijk, welgesteld, Limburgs burgergezin. Wim Jorissen, volksvertegenwoordiger voor de Volksunie, was een aangetrouwde oom. Ze was kost-schoolleerlinge in een Onze-Lieve-Vrouw-Onbevleete-Ontvangenis, waar ze lid was van de ABN-kernen en studeerde nadien aan de Rijksuniversiteit Gent. Ze werd in 1967 doctor in de rechten. Een degelijk huwelijk, dienstpersoneel, desnoods vrouw aan de haard na de geboorte van de kinderen, was de logische - door haar milieu uitgestippelde - toekomst. Maar zo verliep het geenszins.

Na haar studies werkte ze enige tijd als enquêtrice met onder andere als studieobject het seksuele gedrag in Vlaanderen en leerde aldus snel 'het echte Vlaanderen' kennen. Dan werkte ze, overigens samen met Jan-Emiel Daele, op de dienst van prof. Verstichelen aan de RUG waar ze na een lange procedureslag naar aanleiding van haar ontslag (Piet Van Eeckhaut was haar raadsman) vertrok.

In 1968 verhuisde ze met haar partner, Siegfried Van de Cruys, naar Antwerpen. Hij was de uitgever van het studentenblad *Eindelijk* en verzorgde op zijn stencilmachine ook de allereerste uitgaven van auteur Guido Van Meir. Hij was lang het boegbeeld - als zoiets al bestond - van de Vlaamse provo's. Ze trouwden, hoe kon het anders: samenleven, zeker als men een kind had, was toen zowat ondenkbaar. Trouwen was toen overigens ook hét middel bij uitstek om zich los te maken van knellende familiebanden.

Toen werd Saskia geboren en - ongeveer op hetzelfde tijdstip - vertrok Siegfried voor het volbrengen van zijn burgerdienst (een van de eerste lichten, zoniet de eerste) naar de Civiele Bescherming in Liedekerke. Later naar andere oorden. Een ganse week weg, soms meer. Roos werkte als juriste bij een verzekeringskantoor en had het daar - ook omdat ze vrouw was - knap lastig. Toen ze er ontslagen werd was voldoening gevend werk vinden in haar veld niet vanzelfsprekend. Maar het gezin moest draaiende gehouden worden en zo ging ze bijvoorbeeld enige tijd aan de slag als interim-arbeidster, onder andere in een bedrijf dat handelde in gedroogde peulvruchten.

Het leven van een quasi alleenstaande vrouw met kind was bijzonder moeilijk. Zeker toen ze naast gezin, kind en werk, ook (weze dat ze het zich slechts iets later realiseerde) iets voor zichzelf wou. 's Morgens vroeg, 's avonds laat, 's nachts soms ook, werkte ze aan een licentie Stedenbouw, Ruimtelijke ordening en Ontwikkeling: *Maatregelen en voorzieningen ten behoeve van de buitenhuiswerkende vrouw. Een concreet onderzoek voor de Stad Antwerpen*⁽²⁾. Over sociale voorzieningen dus (kinderkribben, opvangruimtes, voor- en naschoolse opvang, wasserettes maar ook arbeidsduurvermindering en uitbreiding van vakanties), en het ontbreken eraan. Zo ving haar schoonmoeder - "Moeke" - Saskia op. Maar hoe schitterend de kleine het er ook had en hoe lief Moeke ook was, dat wrong. Keuze was er echter niet.

Steeds opnieuw stootte ze op fundamentele, ei zo na blinde onrechtvaardigheid. Er waren zo goed als geen vrouwelijke politici en zij die er wel waren durfden het amper aan om vrouwelijke thema's op de agenda te plaatsen, uit angst op de vrouwenproblematiek vastgepind te worden. Uit schrik ook als een soort hysterica bestempeld te worden. Het was de tijd dat Louis Major in het parlementaire halfrond tegen Nelly Maes uitvoer dat "*vrouwen niet zoveel complimenten moe(s)ten maken*". De partijen en mutualiteiten hadden grote, sterke vrouwenbewegingen maar ook daar bewoog niemand, of althans, zo werd het gepercipieerd. Men kon er, 's namiddags meestal, bloemschikken volgen en hoe men zich aantrekkelijk kon schminken, diavoorstellingen volgen over verre reizen en ook wel voordrachten over al dan niet interessante filosofieën, uitzonderlijk ook wel eens iets met betrekking tot kinderen. Maar over het leven van de vrouwen zelf, over wat hen werkelijk aanbelangde en kwetste, geen woord. Werkende vrouwen waren er afwezig. Zij waren een blinde vlek.

Ook de vakbonden roerden zich maar lauwtjes: nog maar net (1966) had de strijd voor gelijk loon voor gelijk werk in de FN-Herstal-staking dit voldoende aangetoond. Vele vrouwen revolteerden en voelden zich door maatschappij, politieke en andere structuren in de vergeethoek geduwd. Zij ondernamen echter niets, voelden zich machteloos, dachten soms zelfs dat het echt zo was: dat zij minderen waren. Roos was het zo beu dat ze, meer impulsief dan bewust wellicht - want ze had zich zeker niet gerealiseerd wat het allemaal met zich zou brengen - een daad stelde: ze nam contact op met de Nederlandse Dolle Mina's, die net hun eerste actie achter de rug hadden, en in één trek door richtte ze in Antwerpen de eerste Vlaamse Dolle Mina-kern op. 'Prima (Dolle) Mina', staat met recht op haar rouwbrief en in een paar kranten.

Dolle Mina is, althans structureel, niet zo'n belangrijke organisatie geweest: ze heeft als los-vaste vereniging hoop en al slechts zo'n (zeer) kleine tien jaar bestaan⁽³⁾. Maar ze is een harde, een doeltreffende, een noodzakelijke zweeps slag geweest. Dit kwam vooral omdat ze de vele mistoestanden op een creatieve, ludieke en provocerende wijze aanpakte: recht op longkanker in het verzekeringsbedrijf waar Roos gewerkt had en waar mannen wel en vrouwen niet mochten roken; het officieel openen van een - reeds sinds de jaren vijftig - gesloten kinderkribbe in de Gentse arbeiderswijk de Brugse Poort; het verstoren van een Miss België-verkiezing door een ervoor geselecteerde medestander⁽⁴⁾; het in vraag stellen van de door de commercie in het leven geroepen St.-Niklaas en Moederdag; de slogan "*Baas in eigen buik*"...

Dolle Mina heeft zaken in beweging gezet, vrouwen (en mannen) doen denken. Verstarde structuren door mekaar geschud. Nieuwe organisaties in haar kielzog doen ontstaan, de kloof tussen vrouwen van verschillende gezindheid gedempt en aldus mee aan de basis gelegen van het VOK (Vrouwenoverlegkomitee). Mee de mythische eerste Vrouwendag in de Passage 44 te Brussel georganiseerd. Aan de wieg gestaan van acties rond dokter Peers en de ganse abortusproblematiek. Kortom, het vrouwenvraagstuk centraal op de agenda geplaatst.

Natuurlijk: we werden uitgelachen en als verlate suffragettes bestempeld. Maar we waren jong én dus mooi, we waren geen chagrijnige 'spinsters' of bittere 'bas-bleus': we hadden partners en vrienden, we waren vrolijk en ongeduldig, creatief en opstandig. Door onze acties heen en door wat we in beweging gezet hebben is de samenleving een stukje veranderd. Niet in het minst omdat vrouwen in de structuren, zich gesteund wetend, eindelijk vrouweneisen op de politieke agenda hebben geplaatst. Veel werd hierdoor bereikt en de situatie van de vrouwen is ondertussen ontzettend veel, althans wettelijk, verbeterd. Al is het, als we rondom ons kijken, nog steeds niet zoals het zou moeten zijn. Het zou, we wisten het toen al, een strijd van lange, van zeer lange adem worden al is het maar omdat het om een omwenteling gaat in dat wat de meesten onder ons (mannen zowel als vrouwen) als vanzelfsprekend ervaren. En nochtans zijn er stappen gezet, en nochtans zijn er vanzelfsprekendheden doorboord. Er wacht ons echter nog een lange weg alvorens vrouwen en mannen *op alle vlakken* dezelfde kansen, dezelfde mogelijkheden zullen hebben⁽⁵⁾.

Roos zelf opteerde om niet in de structuren te stappen, al werd ze voldoende gesolliciteerd. Maar structuren, (noodzakelijke) compromissen, organisatietucht en -plicht, waren niets voor haar die op een of andere manier ook een (wat timide) einzelgänger was. Voor haar was het persoonlijke politiek. Dat de politiek er niet in slaagde ook het persoonlijke te bereiken, was bitter maar reëel. Daar wou zij geen deel aan hebben. Waar echter onrechtvaardigheid bestond, stond zij op de bres. Altijd. Zo schreef ze een (wel zeer alternatieve) vrouwenrubriek in het enkele maanden bestaande tijdschrift *Vrijdag* en werkte ze actief mee aan de *LeF-cahiers* (Links en Feministisch), die ik coördineerde. Aldus was ze zeer lang actief in het Antwerpse Antifascistisch Front. Ook werkte ze een tijd als assistente van Rita, nu Barones Mulier.

Roos' bescheidenheid en die van anderen - onbekenden - spreekt bijvoorbeeld uit de publicatie van *Jaloezie. Gesprekken over relaties - theorie en praktijk*, waar we in de inleiding lezen: "Moeten we onszelf voorstellen als auteurs? Nee toch. We hebben gewoon met een aantal mensen gepraat over jaloezie"⁽⁶⁾.

Enkele jaren gaf ze les, maar het te weinig kunnen ingrijpen in structuren en richtlijnen, het soms te monotone stond haar niet aan. Lesgeven was niet echt haar ding. Toen een job vrijkwam bij Info-Jeugd Nationaal - waar ze als leerkracht in contact mee was gekomen en waarvoor ze reeds schreef - aarzelde ze niet. Ook hier weer dreef haar, haar gevoel voor rechtvaardigheid. Jongeren informeren over hun rechten leek haar essentieel: van kinderrechten en kinderrechtencommissariaat was er nog geen sprake. Ze nam al snel de leiding van de organisatie, verrichtte onderzoekswerk in nationale en internationale wetgeving en maakte dan lespakketten en infobrochures voor jongeren en voor de jeugd- en jongerenorganisaties. Zij werkte regelmatig met Kluwer en andere uitgeverijen. Ook hier weer achterhaalde de tijd haar werk: wat zij op een of andere manier in gang gezet had, werd door anderen overgenomen, ook structureel. En dat was goed.

De laatste jaren leefde Roos wat meer teruggetrokken. Zij was wel nog actief als beheerder van Het Toneelhuis, geen strijd meer, wel een enthousiaste ondersteuner van een boeiend project. Cultuur had haar al altijd gefascineerd: tijdens haar universitaire jaren was ze verantwoordelijke voor cultuur van het KVHV (Katholiek Vlaams Hogescholen Studentenverbond), een organisatie die ze eind jaren zestig met enthousiasme hielp ontbinden. De tijd van de schotten was toen voorbij, van nu af aan zou het om de doelstellingen gaan, niet langer over structuren. Althans dat dachten we in die roerige en boeiende jaren van studentenverzet. De tijd heeft ons ongelijk aangetoond maar tevens ook bewezen dat verder strijden noodzakelijk was. Noodzakelijk is.

Roos wist dat de strijd niet gestreden was. Ook niet voor Het Toneelhuis. Ze zou wel weer op de barricade gaan staan als het nodig was. Als onrecht (weer) zegevierde. De tijd heeft het haar niet gegund.

(1) sprookje

er was eens een man
die altijd rechtvaardig was

H. DE CONINCK, *De Lenige Liefde*.

(2) Rijksuniversiteit Gent, Academiejaar 1973-1974.

(3) In Gent langer dan in Antwerpen. In die beide steden dan weer heel wat langer dan in Brussel waar de beweging slechts een ééndagsvlieg was.

(4) De orde verstoren gebeurde aldus vanop de scène én vanuit het publiek.

(5) Wie daar niet van overtuigd is moet maar naar het aantal vrouwelijke politici, professoren, rectoren, bedrijfsleiders, directeurs van culturele instellingen, secretarissen-generaal, directeurs-generaal, partijvoorzitters, enzovoort enzoverder kijken.

(6) EPO, 1980. De bescheidenheid van de auteurs belette niet dat de lay-outster wel met naam werd vermeld!

oxfam wereldwinkel

10 daagse

■ internationale nieuwe scene
„mannen van den dam“ 23 sept.
20u. zaal gildenhove

■ wereldwinkel tentoonstelling
doorlopend elke dag van 10u. - 19u.
24 sept. tot 1 okt. in oud-arsenaal

■ voordrachten over internationale
problemen

■ poppenkast
voor kinderen

in oud-arsenaal polenplein
roeselare

doorlopend van 23 sept. tot 1 okt. '77

Het archief van Oxfam-Wereldwinkel Antwerpen

Bert Boeckx,
Amsab-Centrum Antwerpen

In de lente van 2001 vierde Oxfam-Wereldwinkels vzw haar 30e verjaardag. Gegroeid uit de contestatiebeweging van de jaren zestig vormt Oxfam-Wereldwinkels de ruggengraat van de Vlaamse derdewereldbeweging en is ze één van de sterkst uitgebouwde nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen.

Oxfam-Wereldwinkels ontstond uit Oxfam-België, de Belgische afdeling van de internationale ngo die zich vooral profileert door haar solidariteit met verdrukte volkeren en bevrijdingsbewegingen in de derde wereld. Inspiratiebron was de Nederlandse Wereldwinkelbeweging. Binnen Oxfam-België begonnen enkele personen met het wereldwinkelmodel te experimenteren, waarbij de slogan "*Trade not aid*" in de praktijk omgezet werd. De eerste wereldwinkeliers haalden in de Antwerpse haven - bij de importeur Candico, waarvan men zeker wist dat de riet-suiker uit Cuba ingevoerd werd - zakken van vijftig kilogram suiker die ze dan verpakten in pakjes van 1 kilogram.

Affiche van Oxfam-Wereldwinkel, 1977

Op 4 april 1971 opende de eerste Vlaamse wereldwinkel z'n deuren onder de naam Oxfam Shop. Het winkeltje werd gerund door een dienstweigeraar en was gevestigd in een smal bouwvallig pand in de Hoofdkerkstraat in de toenmalige Antwerpse hippiebuurt. Oxfam-België huurde de winkel voor een symbolisch bedrag van de stad Antwerpen. De winkel verhuisde in augustus 1972 naar de Sint-Jacobsmarkt in het centrum van Antwerpen waar de mogelijkheid bestond om een centraal magazijn uit te bouwen. Van in het begin had de wereldwinkel een uitgesproken links karakter. Het 'verzet tegen de kapitalistische werkelijkheid' stond centraal en men pleitte voor de 'totale verandering van de maatschappij'. Er volgden al snel winkels in Mol, Lokeren, Gent en Brugge. Eind 1971 waren er reeds elf wereldwinkels. Er was bewust gekozen voor de naam wereldwinkel in plaats van derdewereldwinkel. Het actieterrein van Oxfam-Wereldwinkels was immers veel ruimer en zeker in de beginjaren waren actiebereidheid en informatieverstrekking minstens zo belangrijk als de verkoop van de winkelproducten. Oxfam-Wereldwinkel Antwerpen fungeerde als draaischijf voor tal van comités en actiegroepen. Zo hadden de Internationale van Oorlogstegenstanders (IOT), het Komitee Europa Latijns-Amerika (KELA), het Bevrijdingspersagentschap (BPA) en het Zaïre-Komitee hun secretariaat in de Sint-Jacobsmarkt gevestigd. Oxfam-Wereldwinkel Antwerpen was de plek bij uitstek waar mensen uit de derdewereldbeweging, de vredesbeweging en de milieubeweging elkaar ontmoetten. Het was het actiecentrum voor de start van de Viet-

nammarsen, vredesmanifestaties, solidariteitsacties met Chili en met de voormalige Portugese kolonies. In 1975 mobiliseerde Oxfam-Wereldwinkels mee tegen de geplande 30 miljard overheidsuitgaven voor nieuwe gevechtsvliegtuigen. Later zou Oxfam-Wereldwinkel Antwerpen actief betrokken zijn bij de oprichting van het Vlaams Aktiekomitee tegen Atoomwapens (VAKA) en bij de uitbouw van de alternatieve boekenbeurs Het Andere Boek.

In 1975 waren er in Vlaanderen al eenendertig wereldwinkels. Er waren uitvoerige contacten tussen de winkels onderling: men organiseerde samen acties en kocht samen producten aan. Alhoewel formeel geen sprake was van een eigen centrale organisatie deed Oxfam-Wereldwinkel Antwerpen dienst als nationaal secretariaat en centraal magazijn. Ook het provinciaal secretariaat was in Antwerpen gevestigd. Hoewel de wereldwinkels eigen klemtonen legden, bleven ze tot dan toe onder de auspiciën van Oxfam-België werken. In mei 1975 voltrok zich de juridische scheiding tussen Oxfam-België en Oxfam-Wereldwinkels. Oxfam-Wereldwinkels vzw werd opgericht en het nationaal secretariaat en het magazijn werden in Gent gehuisvest. Aan de Sint-Jacobsmarkt bleven enkel nog de lokale winkel en het provinciaal secretariaat.

Oxfam-Wereldwinkels is bij het brede publiek vooral gekend als verkoopcentrum van derdewereldproducten aan een eerlijke prijs. Toch ziet de organisatie haar belangrijkste taak in vorming en animatie. Een substantieel deel van de verkoopprijs gaat naar vorming en politieke actie. Vanaf eind jaren zeventig en in de jaren

tachtig leidde dit tot een zeer grote aandacht voor de vredesproblematiek. Oxfam-Wereldwinkels zorgde tijdens de jaren tachtig voor de organisatorische onderbouw, structuur en mobilisatie van de antirakettenbetogingen. In de jaren negentig was er een stijgende aandacht voor het leefmilieu, voor verrechtsing en antiracisme. Oxfam-Wereldwinkels kende in de jaren negentig een sterke groei. Zowel het aantal winkels, de omzet als het aantal winkeliers steeg sterk. Het stijgend succes had te maken met de uitbreiding van het productengamma, de meer commerciële en professionele aanpak en het groeiend bewustzijn rond ethisch kopen en consumeren. De 'eerlijke handel'-producten braken recent ook door in het traditioneel commerciële circuit, met als bekendste voorbeeld de overal verkrijgbare Max Havelaar-koffie. Oxfam-Wereldwinkels lag trouwens zelf mee aan de basis van de Stichting Max Havelaar in België.

Begonnen in de kleine Oxfam Shop in de Hoofdkerkstraat in Antwerpen is Oxfam-Wereldwinkels infrastructuureel uitgegroeid tot één van de sterkst uitgebouwde nieuwe sociale bewegingsorganisaties in Vlaanderen. Enkele maanden geleden werd in Voeren de tweehonderdste Oxfam-Wereldwinkel plechtig geopend. Voor meer info over Oxfam-Wereldwinkels, haar organisatie, producten, doelstelling en acties kan u terecht op haar website: www.oww.be.

Het archief van Oxfam-Wereldwinkel Antwerpen belicht het ontstaan, de groei, de werking en de uitbouw van de Wereldwinkelbeweging in Vlaanderen. Het

geeft een goed beeld van de nieuwe sociale bewegingen vanaf begin jaren zeventig met onder meer materiaal over de Vietnamcomités, de antiapartheidsgroeperingen, het Chili-komitee, het Aktiekomitee 'Neen aan de 30 miljard'. Naast de eigen Wereldwinkelsacties en -campagnes zijn ook de antirakettenmanifestaties van de jaren tachtig goed gedocumenteerd.

Bibliografie

- G. MENDONCK, *De situering van de wereldwinkels in het kader van de nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1999.

- Onze winkel Een stap uit de marginaliteit. In: *Oxfam Wereldwinkel-nieuws*, tweemaandelijks tijdschrift Oxfam-Wereldwinkel Antwerpen, 6(april 1980)29.

- P. JANSSENS (coörd.), *Een boontje voor de strijd. De zeventiger jaren als achtergrond van tien jaar wereldwinkels*, Gent: Oxfam Wereldwinkels vzw, 1981.

- S. HELLEMANS, M. HOOGHE, *Van 'Mei 68' tot 'Hand in Hand'. Nieuwe sociale bewegingen in België 1965-1995*, Leuven: Garant, 1995.

- WWW.OWW.BE

B
R
O
N
N
E
N

archieff@vies: elektronische nieuwsbrief

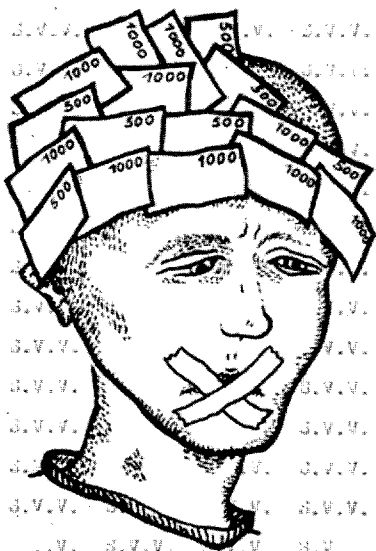
Piet Creve, Amsab

Onder archivariissen is de geringe aandacht voor archieven in dit land wel eens onderwerp van gesprek. Dat mag dan een juiste vaststelling zijn, een excuus om bij de pakken papier te blijven zitten is het niet. Met de publicatie van *archieff@vies* wil het archiefdepartement op bescheiden wijze in deze wat tegengas geven. In con-

tacten met organisaties, dit wil zeggen met het grootste deel van onze archiefvormers, proberen wij op soms creatieve wijze duidelijk te maken dat de zorg voor archieven van bij hun ontstaan alleen maar voordelen oplevert, zowel voor het beheer als voor de bruikbaarheid ervan. Dat bovendien een latere overdracht zo makkelijker wordt, de beschrijving van het archief allicht vlotter kan gebeuren en het materiaal ook sneller beschikbaar komt voor onderzoek, is meer dan meegenomen.

Het opzet van deze nieuwsbrief is heel eenvoudig: aanreiken van tips bij het beheer van het eigen organisatiearchief. Daarbij vertrekken we niet van een ideaaltype, maar van een jarenlange ervaring die ons geleerd heeft dat enkel heel praktische en onmiddellijk renderende adviezen een kans maken. Bij veel organisaties leeft wel een zeker besef van het nut van archiefbeheer, maar lijkt de stap naar het effectief opzetten ervan veel te groot. *archieff@vies* wil deze stap mee helpen zetten. In oktober ging een eerste nummer de deur uit. Onderwerp zijn de eigen publicaties. Nagenoeg elke organisatie geeft wel een tijdschrift uit of publiceert boeken, brochures of folders. Maar wat te doen met de stock bijvoorbeeld?

Wij kunnen zelf nog wel een heleboel onderwerpen voor volgende nummers van de nieuwsbrief bedenken, maar u kan ons natuurlijk blij maken met uw suggesties of met (email)adressen van geïnteresseerden op ons adres: *archieffadvies@amsab.be*.

Het archief van SVV Brugge-Oostende (1968-1990)

Melanie Voets, Amsab

In navolging van het succes van lokale vrouwenmutualiteiten, werd op 12 april 1922 in de schoot van het Nationaal Verbond van Socialistische Mutualiteiten (NVSM) de Socialistische Vooruitziende Vrouwen (SVV) opgericht. De mutualiteit bleek immers het beste middel om

Detail van een affiche van SVV voor de interfederale vormingsdagen te Nieuwpoort, 1982

vrouwen warm te maken voor de socialistische beweging. Vanuit deze nationaal coördinerende instantie werden de federaties aangespoord om vrouwenmutualiteiten op te richten.

In de provincie West-Vlaanderen werd de SVV in 1932 federaal georganiseerd. Aanvankelijk leidde zij een onafhankelijk bestaan naast de Provinciale Federatie van Socialistische Mutualiteiten. Pas bij de invoering van de verplichte ziekteverzekering in 1945, ging de SVV als primaire kas deel uitmaken van die federatie. Toen deze in 1968 ten gevolge van aanslepende interne problemen opgesplitst werd in een federatie voor Zuid- en Midden-West-Vlaanderen en een voor Brugge-Oostende, was het dan ook logisch dat de SVV volgde.

De splitsing zou de SVV geen windeieren leggen. De nieuwe federale secretaresse, Colette Liagre, stelde alles in het werk om van de SVV een dynamische beweging te maken die aansluiting vond bij het opkomende neofeminisme van die tijd.

De activiteiten van de SVV situeerden zich op verschillende terreinen. Zo stond zij in voor de Familiale Onderlinge Hulp, waarvoor zij onder meer opleidingscursussen voor gezinshelpsters organiseerde. Verder werden binnen het kader van

de Huishoudelijke en Familiale Beroepsleergangen opleidingen snit en naad ingericht. Traditioneel kreeg ook het kind ruime aandacht. Concreet gebeurde dit via de Kinderwerken die instonden voor pre- en postnatale raadplegingen en via de organisatie van kindervakanties. Naast de meer mutualiteitsgebonden activiteiten, was er voor de SVV ook een belangrijke taak als sociaal-culturele vereniging weggelegd. Op dat vlak was er in 1968 werk aan de winkel. De lokale afdelingen moesten af van hun oubollig imago en dienden meer aandacht te schenken aan vorming rond actuele thema's. Om dit te bewerkstelligen werd samen met de lokale bestuursleden een werkcomité opgericht. Ondanks het aanvankelijke scepticisme zou men er mede dankzij de inzet van de federale secretaresse in slagen om de activiteiten op een hoger peil te brengen. Thema's als vrouw en politiek, gezinsplanning, anticonceptie, werkloosheid, kregen ruime aandacht tijdens studie- en vormingsdagen.

Het archief SVV Brugge-Oostende kwam in 1993 op Amsab terecht. Naar aanleiding van haar 25-jarig bestaan blikten toen zowel de Mutualiteitsfederatie Bond Moyson als de SVV-federatie terug op hun verleden. Voor de SVV was dit de aanlei-

ding tot de publicatie van *'t Is maar hoe je 't bekijkt* van Ludwine Soubry.

Het bestand omvat vooral bescheiden met betrekking tot de sociaal-culturele werking van de SVV-federatie gedurende de periode dat Colette Liagre federaal secretaresse was. Deze werking omvatte zowel de begeleiding en controle van lokale afdelingen, de organisatie van federale activiteiten als de deelname aan nationaal georganiseerde activiteiten. De stukken werden doorgaans bij elkaar gebracht in dossiers die betrekking hadden op één bepaalde activiteit. Over de meer mutualiteitsgebonden werking is in dit bestand minder terug te vinden, al kunnen de jaarverslagen deze leemte enigszins opvullen.

Bibliografie

- D. DE WEERDT (red.), *De dochters van Marianne: 75 jaar SVV*, Antwerpen-Gent: Hadewijch-AMSAB, 1997, 352 p.
- L. SOUBRY, *'t Is maar hoe je 't bekijkt. Overpeinzingen over een vrouwenbeweging naar aanleiding van 25 jaar SVV-federatie Brugge-Oostende 1968-1993*, Gent: AMSAB, 1993, 78 p.
- R. VAN LERBERGHE, J. D'HONDT (reds.), *Een ziekenfonds in tijdsperspectief. 25 jaar Bond Moyson Brugge-Oostende*, Gent: AMSAB, 1993, 135 p.
- *Stem der Vrouw: tweemaandelijks ledenblad van SVV*
- www.SVV.be

GEORGE BELCOLE

VAN MINIATURISTEN TOT EXPRESSIONISTEN

Studies verzameld, ingeleid en bibliografisch verantwoord
door Dr. Rob. Roemans en Dra. Hilda van Assche

In 1921 schreef A. Vermeylen in de voorrede
van een van zijn werken:

"In de ontwikkeling der artistieke v
"zie ik dus de samenhang en, bove
"als eigenaar,igheden uit, de
"geschiedenis der Europe
"Kunst in de gele
".....
"In de kunst
"lijker a
"welingen v

A. Vermeylen stelde zijn grote kennis en
zijn prestige, als geleerde, steeds in
dienst van zijn volk.
Hij zette zich in om de vlaamse kultuur
een meer volwassen vorming te geven en
haar dichter bij de mensen te brengen.

Een bibliotheekschenking...

Jacqueline Verhaeghe-Aerens, Amsab

... is meer dan boeken en tijdschriften!

... is ook een wegschenken van een stukje levensgeschiedenis, een identiteit!

Vooraleer de beslissing valt boeken zomaar weg te geven gaat daar dikwijls een lange tijd over. Soms met heimwee. Of plots. Grote schoonmaak op zolder, kelder of garage. Een overlijden. Bij plaatsgebrek wegens het gaan wonen op een appartement of in een home. Of een afreageren "*Ik zet er een punt achter!*"

De boeken verraden hun vorige bergplaats. Netjes opgeborgen in de bibliotheekkast of vochtig, beschimmeld, zo zwart als de kolen. Of zo erg stoffig dat je best een stofmasker gebruikt om er de juweeltjes of unieke exemplaren van tussen te halen. Ook de muizen hebben zich af en toe hun stukje toegeëigend.

Boeken vertellen ook wat over hun bezitter. Exemplaren als nieuw! Zorgvuldig gebruikt. Boeken met de tekst doorgestreept, onderstreept, notities. Boeken vol krantenknipsels, documentatie en zelfs bijbehorende postzegel.

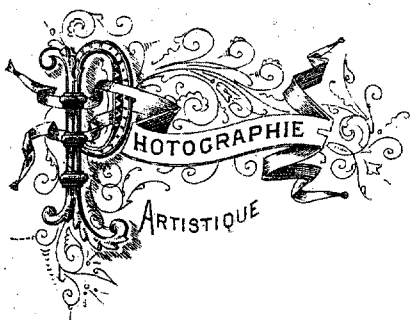
Een collectie van honderden boeken waarvan zeker zeventig jeugdboeken uit de jaren dertig, prachtig geïllustreerd. Wie had het geluk zoiets te krijgen? Resultaat: dat kleine kind is iemand geworden! Een annotatie, een opdracht van de auteur, een genummerd exemplaar, of kortweg een vermelding: "*Onze eerste ontmoeting*".

Ook kleinigheden in boeken laten hun sporen na... een vliegtuigticket, een ponskaart, een hotelreservatie, een servetje, een kindertekening, een Russisch alfabet.

De diversiteit van de boeken toont aan waar de belangstelling van de bibliofoon naar uitging.

Bij het ontsluiten van een schenking is men vol verwondering, bewondering, hoe ieder een eigen belanstellingspunt had gedurende zijn leven. Het is dan ook met alle respect en discretie, zelfs met een beetje weemoed dat wij schiften, maar we blijven dankbaar dat ons zulke schatten worden toevertrouwd.

Elke schenking is een verrijking van onze geschiedenis...

Fotoreportage: je raakt er niet op uitgekeken...

Rita Calcoen, Amsab

Rond 1860 werd het 'visitekaartportret' geïntroduceerd. Het werd vlug een rage en een sociale verplichting. Zoals je vroeger een vers schreef of een tekening maakte in iemands liber amicorum, zo deelde je nu een afdruk van je eigen portret uit in de hoop er ook eenje terug te krijgen.

Uiteraard waren deze portretten een voorrecht voor de bourgeoisie en rijkere burgerij. Pas in het begin van de 20e eeuw kwam er een goedkopere procedure en door het stijgend aantal fotografen - uiteraard met een grotere concurrentie - werd een portret meer betaalbaar. Niet enkel onder familieleden werden er portretten uitgewisseld maar ook onder vrienden, schoolvriendinnen en partijgenoten.

Om al deze foto's goed te bewaren en mooi te presenteren werden speciale albums gemaakt. Dikke bladen waarin vensters uitgespaard werden ter grootte van de foto. Door een spleet werd de foto in deze als passe-partout fungerende ruimte geschoven. Soms verwijst het slot van het album naar de eigenaar. Het albumslot van Anseele sr. bijvoorbeeld vormt een sierlijke A. Slechts zeer sporadisch vinden we een naam, plaats of datum terug op deze portretten zodat het voor ons uiteraard zeer moeilijk is om deze personen te identificeren.

Midden 1880 zijn er reeds meerdere portretfotografen actief in Gent, onze collectie is dus voornamelijk door fotografen uit Gent gemaakt. Door de opzoekingen in de *Directory of photographers in Belgium 1839-1905* hebben we de registratiedatum van de fotografen kunnen terugvinden zodat we nu weten dat de oudste portretten die wij bezitten gemaakt zijn tussen 1873-1878 (Boute H., Rue du Phénix 23). 100% zekerheid over ons oudste portret kunnen we ook niet geven daar er ook nog anonieme portretten (zonder referentie van de fotograaf) in de collectie zitten.

Er is een grote evolutie merkbaar in de manier waarop de portretten gemaakt werden.

Bij zeer vele zien we enkel een buste tegen een effen achtergrond. Dit kan op verschillende manieren: een gewone buste, ovaal (soort medaillonfoto), helemaal uitgevlakt of ten voeten uit. Een volledig portret geeft een grotere afstandelijkheid maar je kan het beter karakteriseren. De plaats van de persoon, de lichtinval en de achtergrond zijn allemaal goed bestudeerd en helpen om 'het origineel' te corrigeren.

Het decor wordt later pompeuzer doordat er verschillende rekwisieten bijgehaald worden. De achtergronden worden op doek geschilderd en kunnen snel uitgerold en verwisseld worden. Kussens en gordijnen, tapijten, stoelen, bankjes en leunstoelen vormen nu onderdeel van het decor. Mollige baby's zet men op een kussen of op een dierenvel. Jongeren die hun diploma behalen zien we gedecoreerd met hun medailles en omringd door boeken en bloemen.

Meestal kijken de mensen, op aanwijzing van de fotograaf, bescheiden links of rechts weg van de camera. De mannenblikken variëren van vastberaden naar dromerig, zeer sporadisch doorbroken door een speelse glimlach. Maar bij uitzondering vinden we dan een vrouw die 'er echt staat', zij kijkt onbevangen recht in de lens en is zeker van haar plaats.

Kunstenaars zoals Van Biesbroeck en Vander Meulen wilden niet enkel een afbeelding van zichzelf maar wilden vooral zelf bepalen hoe anderen hen zouden zien! De artistieke hoed, nonchalante sjaal en dromerige blik sieren Van Biesbroeck dan ook echt. De achterkant van de portretten gebruikt de fotograaf als reclameruimte. Deze voorge-drukte adreskaartjes zijn meestal prachtig geïllustreerd met sierlijke letters, bloemen, naakte kinderfiguurtjes of een camera. Door een schilderspalet op zijn kaartje te zetten beschouwde de fotograaf zich als een kunstenaar. Grote ateliers maken er meteen hun bijhuizen bekend of hun deelname aan één of andere prestigieuze fotografiewedstrijd. Je bent er helemaal als je op je kaartje kunt vermelden dat je ook voor 'het hof' werkt. Een extra service van de fotograaf is het bijhouden van de negatieven, hier en daar vinden we dan ook een handgeschreven negatienummer terug.

Nu blijft voor ons enkel nog de vraag: wie waren ze...

Bibliografie

- S. E. JOSEPH, T. SCHWILDEN, M.-C. CLAES, *Directory of photographers in Belgium 1839-1905*, Museum voor Fotografie, Antwerpen-Rotterdam: C. De Vries-Brouwers, 1997, 485 p.
- J. COPPEN, L. ROOSENS, K. VAN DEUZEN, *Door de enkele werking van het licht*, 1989, Antwerpen-Eindhoven: Gemeentekrediet, 303 p.

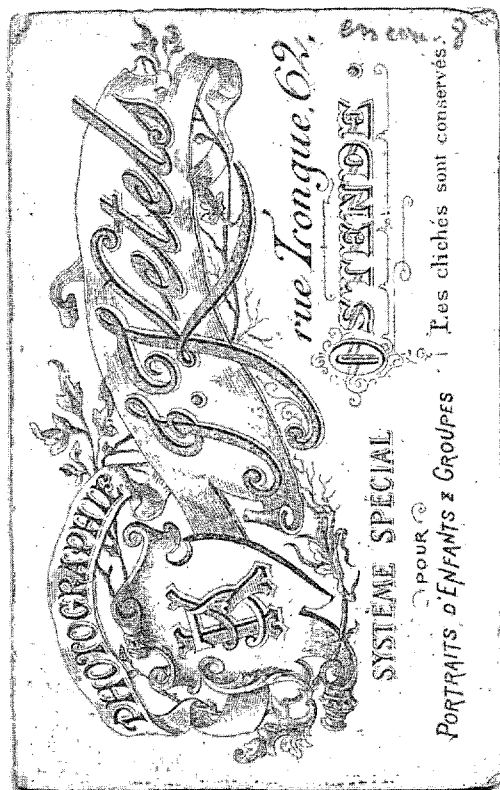

C. Vander Synt-Boute

Les clichés sont conservés

Les clichés sont conservés

POUR PORTRAITS d'ENFANTS & GROUPES

H. Route-Dooreman

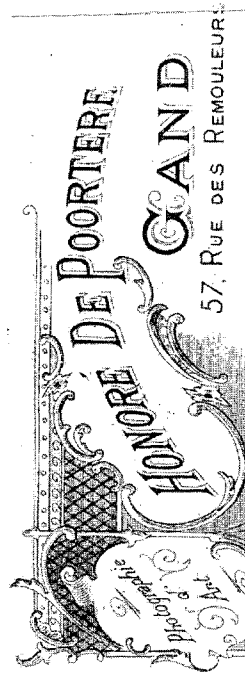
GAND.
23. Rue de Brabant 23

Les clichés sont conservés.

De Poortere Honore GAND

Spécialité d'agrandissements
au "Bromure d'argent"
inalterables ordinaires & en couleurs
de toutes dimensions.

Les clichés sont conservés.

LAURENT & CO. GAND

SALON DE POSE
EN
PLEIN PIED

EDM. SACRÉ 20, Rue des 12 Chambres.
GAND

DIPLOMES DE MERITE
1874 ET 1876.
MEDAILLES

1877 1878

PHOTOGRAPHIE ARTISTIQUE
EDMOND SACRÉ
DIPLOME D'HONNEUR 1880
EXPOSITION INTERNATIONALE 1889
MEILLEUR DE SA CLASSE

20, RUE DES 12 CHAMBRES, 20.

Les clichés seront conservés.

Van Damme Frères **GAND**
10, RUE DES CHAMPS.

PHOTOGRAPHIE
GRANDE
spécialité
pour
ENFANTS
mignatures.

Van Damme Frères
GAND

Les clichés sont conservés

AGRANDISSEMENTS.

O. De Geyter. 383. rue de l'Eglise
GAND

PHOTOGRAPHIE
Artistique

Médailles
à toutes les
Expositions

O. DE GEYTER-VERNACK

Spécialité d'Aggrandissements
et Reproductions
Procédé inaltérable au charbon.
rue de l'Eglise, 383. GAND
(porte de Bruges)

Les Elichés sont conservés.

DE GRADY, GAND.

O. De Geyter. 383. rue de l'Eglise
GAND

PHOTOGRAPHIE
Artistique

Médailles
à toutes les
Expositions

O. DE GEYTER-VERNACK

Spécialité d'Aggrandissements
et Reproductions
Procédé inaltérable au charbon.
rue de l'Eglise, 383. GAND
(porte de Bruges)

Les Elichés sont conservés.

DE GRADY, GAND.

Papierrestauratie in Amsab

Kris Desij, restauratrice Amsab

In een vorig artikel kon je lezen hoe de afdeling Vlaggen & Restauratie functioneert. Ditmaal wil ik iets vertellen rond het reilen en zeilen van alles wat met papier te maken heeft binnen onze instelling.

Wanneer je de mogelijkheid krijgt om van je passie je beroep te maken kijk je plots tegen een grote uitdaging aan: bergen papier onder al zijn vormen gaan verzorgen en beschermen voor de toekomst. Als enkeling is dit zeker geen haalbare kaart en er zomaar in het wilde weg aan beginnen heeft geen enkele zin. In de verschillende afdelingen wordt er dan ook gewerkt volgens prioriteiten en in verschillende fases. Want zowel het kleinste stukje broos papier uit het archief als het dikke boek uit de bibliotheek en grote of kleine affiches en documenten uit de iconografie vinden hun weg naar de restauratietafel.

Je kan de job van papierrestauratrice in Amsab verdelen over drie terreinen:

- het conserveren en conserveren van de collectie;
- het restaureren van beschadigde documenten;
- restauratie, hulp en advies bij het in- en uitlijsten van documenten voor een tentoonstelling.

Het conserveren en conserveren van de collectie

Dit luik omvat een aantal vuistregels die je in acht neemt om de collectie op zo'n goed mogelijke wijze te bewaren voor het nageslacht.

Originele drukproef van het boek van Avanti, Een terugblik. De rug is losgekomen, de bovenste bladen moeten hersteld en de klever moet verwijderd worden (foto Sonny Plasschaert)

Je hebt uiteraard schades die ontstaan door ouderdom en die probeer je te vertragen door de documenten op te bergen in een zuurvrije omgeving. Maar de mens laat ook zijn sporen na en veel van die schades zou je kunnen voorkomen.

Aan het ontstaan en de evolutie van het papiermaken op zich kan je een artikel wijden maar de factor die een grote rol speelt in het broos worden van het papier is het verzuringsproces. Tot omstreeks 1800 werd papier geschept. Het werd gemaakt van katoen en linnen. Maar vanaf 1850 werd de papierproductie gemechaniseerd en er werd houtpulp gebruikt in combinatie met een aluin-harsverlijming. Er werden ook nog bleekproducten aan toegevoegd. Dit alles veroorzaakte een achteruitgang van de kwaliteit van het papier⁽¹⁾.

Het Amsab-archief bestaat in hoofdzaak uit papier van ± 1850 tot heden.

Veel van dit papier ziet er nu sterk vergeeld en broos uit. Vooral tijdelijke druksels zoals kranten, strooibiljetten, verkiezingspropaganda, tekstaffiches, brochures, werden gedrukt op minderwaardig papier. Wie had toen ooit gedacht dat dit nu waardevol historisch materiaal zou zijn? Die documenten waren uiteraard niet bedoeld om lang te bewaren en verpulveren nu als het ware als je ze vastneemt. Elke manipulatie is er één teveel en daarom worden die uiterst fragiele stukken ook niet meer geraadpleegd door bezoekers maar is die informatie te vinden op microfiches, foto's, fotokopieën... Oude kranten worden bijvoorbeeld geconserveerd door ze op te bergen tussen zuurvrij papier en worden stofvrij gehouden door ze in een zuurvrije doos op te bergen. Zuurvrij papier en karton heeft een neutrale pH ± 7 en gaat het verder verzuren van het krantenpapier vertragen (dit is het verder afbrokkelen van de vezels binnenin het papier die broosheid en vergeling veroorzaken). Wil je die beschermende en bufferende werking behouden dan moet het zuurvrije papier na een tiental jaar vervangen worden. Een zuurvrije omgeving is niet de enige maatregel. Wat draagt er nog bij tot een zo goed mogelijke conservatie van de collectie?

- de collectie stof- en insectenvrij houden;
- bewaren bij een juiste temperatuur (15° bewaarplaats, 18° leeszaal) en een relatieve vochtigheidsgraad (50 à 55 %)⁽²⁾;
- de documenten niet of onnodig lang blootstellen aan het zonlicht;
- geen beschimmelde of aangetaste documenten plaatsen tussen de collectie;
- een juiste plaatsing van de stukken in acht nemen, bijvoorbeeld héél grote zware boeken moeten liggend bewaard worden, zoniet gaan ze kromtrekken;
- materialen verwijderen die tot roestvorming aanzetten, zoals paperclips, nietjes,...
- vermijden om sporen van lijm na te laten, bijvoorbeeld klevende memobriefjes, cellotape, etiketten;
- enkel zuurvrije plasticmapjes gebruiken;
- gebruikmaken van een spatel bij het manipuleren van broze documenten;
- katoenen handschoenen dragen bij het manipuleren van zeer waardevolle stukken zoals bijvoorbeeld een perkamenten boek.

Die regels zijn toepasbaar zowel vóór als ná de restauratie. Wanneer je die in acht neemt help je om het onherroepelijk beschadigen van documenten in de toekomst een beetje te beperken.

Het restaureren van de collectie

Uiteraard zijn er in een collectie zoals die van Amsab talloze stukken die om aandacht vragen. In elk departement wordt dan ook gekeken welke stukken prioriteit krijgen. In volgend overzicht probeer ik een globaal, kort beeld te geven van de te volgen restauratiestappen bij een document uit een bepaalde afdeling. De restauratie in detail beschrijven kan later aan bod komen aan de hand van een gerestaureerd document met foto's van vóór en ná.

De foto's bij dit artikel illustreren de meest voorkomende schades die je hier vindt aan boeken: losgekomen en kapotte ruggen, verdwenen borden (= kartonnen käft), beschadigde boekblokken (= losgekomen bladen). De boeken worden gereinigd en hersteld. Kapotte ruggen worden ondersteund door een nieuw aangebrachte rug en losgeraakte boeken worden al naargelang opnieuw genaaid of gelijmd. Bij dit alles wordt zoveel mogelijk rekening gehouden met de aard en de kleur van het oorspronkelijke materiaal alsook de bindwijze. Buiten het herstellen van boeken voor de **bibliotheek** moet er ook nog aandacht geschonken worden aan talloze oude krantenreeksen. Deze zijn zo broos geworden dat ze geen manipulatie meer verdragen (zie voorbeeld conservering). Vooraleer de kranten op te bergen worden ze waar nodig eerst droog gereinigd.

Vanuit het **archief** komen er diverse documenten, gaande van boeken (verslagboeken, kasboeken,...) over kleine brochures tot losse en dubbelgevouwen documenten. Deze laatste zitten nogal eens vastgekleefd in schriftjes of boeken die door de archiefvormer werden gebruikt als drager. De waardevolle stukken qua beeld en inhoud worden er uitgehaald om ze in goede omstandigheden te bewaren. Ze worden vervangen door een getuige. Het losmaken op zich is een tijdrovend werk dat enkel toegepast wordt op stukken die in aanmerking kunnen komen voor een tentoonstelling of frequenter geraadpleegd worden. Dit zijn stukken die historisch relevant ingeschat worden. Ze zijn vaak ook broos en vertonen scheuren of vlekken. Deze documenten worden droog gereinigd, eventueel gewassen of gestrekt en hersteld met Japans papier. Indien nodig wordt een kleurenkopie gemaakt voor consultatie.

In de afdeling **iconografie** worden prenten, plannen, postkaarten, diploma's, menu's, enz. bewaard (althans wat papier betreft). Plannen (meestal bouwplannen) zijn doorgaans ook opgevouwen en vertonen vlug scheuren in de vouwen. Bovendien zijn ze dikwijls al hersteld geweest met cello tape van slechte kwaliteit of vertonen ze schadevlekken veroorzaakt door vocht; de kwaliteit van het papier is zeer uiteenlopend. Je hebt de bekende blauwdrukken met daarnaast de kalkplannen in verschillende kleuren

en diktes. Doch de meeste kalkjes zijn in zeer broze staat met het bekende afbrokkel-effect tot gevolg.

In die collectie plannen bevinden zich ook nog een aantal mooi uitgevoerde en ingekleurde geveltekeningen. Die zijn gemaakt op papier van zeer goede kwaliteit wat betekent dat ze zich lenen tot een vlotte restauratie.

Prenten durven nogal eens vast te zitten op karton van bedenkelijke kwaliteit. Daarom wordt dit verwijderd. Het zure karton en de gebruikte lijm tast de afbeeldingen aan. Ook hier geldt de regel dat waardevolle of mooie stukken voor tentoonstellingen intensief gerestaureerd worden.

De goed geconserveerde postkaartencollectie is een veel gevraagd en geraadpleegd medium, maar vraagt op restauratievlak weinig aandacht. Diploma's, menu's en aanverwante items zijn ook meestal in vrij goede staat en worden in het licht van een tentoonstelling nagezien en waar nodig gerestaureerd. Perforatiegaten door het opbergen van de documenten in een ringmap zijn een veel voorkomend euvel. Deze schade komt af en toe ook voor bij opgeplooide affiches.

De afdeling **affiches** bergt exemplaren van klein tot enorm groot. Ze komen vaak binnen in opgerolde of dubbelgevouwen toestand. Dit laatste geeft automatisch schade aan het papier. Zelfs de beste exemplaren krijgen dan een strekbehandeling, namelijk het opnieuw vlak maken. Oude tekstaffiches zijn heel broos en vragen om een extra behandeling. Door hun broosheid gaan ze vaak scheuren in de vouwen of gewoonweg kapot springen. Zij worden gewassen en ontzuurd en krijgen een drager van Japans papier.

Restauratiestappen

Bij al deze documenten zijn restauratieregels van toepassing die telkens weer naar voor komen.

Vooraleer je begint ga je bij elk document een watergevoeligheidstest doen. Op een klein onopvallend hoekje wordt gekeken of de kleuren en inkten reageren op een natgemaakt wattenstaafje. Bij een positief resultaat doe je de test nog eens over met alcohol. Indien het document ook op alcohol reageert mag je besluiten dat het papier niet vochtig mag gemaakt worden en blijft de restauratie zeer beperkt.

Het document wordt eerst droog gereinigd met gompoeder. Het oppervlaktevuil wordt weggenomen zodat dit niet meer doordringt in het papier, anders krijg je bruine verkleuringsranden als je het papier wast. Ik raad aan om met dit laatste niet zelf te gaan experimenteren! Het eventueel opgerolde of geplooide document wordt gestrekt door het te laten relaxeren. Hierbij ga je het papier héél traag en weinig bevochtigen. Je laat het opnieuw drogen tussen hollytex (een niet-klevende kunststofvezel) en vloeien en dit alles onder 'verzwaar'. Je plaatst het gehele pakket tussen twee gladde planken en plaatst er extra gewichten op. Het gestrekte document kan indien nodig dan verder

behandeld worden, bijvoorbeeld het wegnemen van kleeftband, het herstellen van scheuren met zuurvrije kleeftband of Japans papier. Documenten die in slechte staat zijn worden gekleeft op een drager van Japans papier indien zich aan de achterzijde geen tekst bevindt. De afbeelding kan eventueel bijgekleurd worden als de witte vlek heel storend is.

Tot slot nog een bedenking:

restauratie houdt in dat je de beschadigde documenten niet nieuw of onherkenbaar maakt, maar integendeel zoveel mogelijk de ziel en de tijdsporen zichtbaar laat. Je zorgt er enkel voor dat ze opnieuw bruikbaar zijn voor consultatie of je gaat het verder afbrokkelende proces tegenhouden. Deze documenten zijn immers de getuigen van ons verleden en je moet ze aldus verder laten **leven**. Het blijft een boeiende opdracht!

(1) Verzekerde Bewaring (publicatie van het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap) A. PECKSTADT, *Boeken & Boekbanden*, p. 9.

(2) *Inter Folia*, Brussel: KIK, p. 116.

Officiële ondertekening van de 'Remise-reprise' op de Belgische ambassade te Moskou, 25 mei 2002

De Belgische archieven in Moskou: a never ending story?

Wouter Steenhaut, m.m.v. Michel Vermote, Amsab

Met een kleine plechtigheid op de Belgische ambassade te Moskou op vrijdag 24 mei 2002 werd de officiële overdracht geregeld van de archieven die in ons land werden geroofd tijdens de Tweede Wereldoorlog.

De ondertekening van de officiële overeenkomst 'Remise-reprise' door de Belgische ambassadeur en door de voorzitter van de Russische overkoepelende archiefcommissie werd gesymboliseerd door de plechtige overhandiging van de laatste Belgische archiefdoos in Moskou. Het betrof een dossier uit het archief van het Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (NISG), de vooroorlogse voorloper van Amsab. Het was een eerbewijs van de Russische archivariissen van het voormalig Russisch Bijzonder Staatsarchief aan de Amsab-navorsers bij hun zoektocht naar de verloren gewaande Belgische archieven.

Deze zoektocht startte in de jaren zeventig. Alle mogelijke hypotheses over het lot van de archieven die tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Duitse bezetter geroofd waren, werden opgebouwd. Elke piste werd nagevolgd. Opzoekingen werden verricht in Duitse archieven en in archieven van de geallieerden in Amsterdam, Parijs, Koblenz, Potsdam, Freiburg im Breisgau, Berlijn, Washington en later ook in Warschau en Kiev. Door de geslotenheid van het toenmalig communistisch systeem en de terughoudendheid (en zelfs onwetendheid) van onze collega's in de DDR, Polen en de USSR was het onmogelijk uitsluitsel te krijgen over de eventuele aanwezigheid van Belgische archieven in de Oost-Europese archiefinstellingen.

Met de toenemende glasnost werd in 1991 het spoor naar Moskou duidelijker. Talrijke door het Rode Leger geroofde archieven uit Duitsland, Polen en het voormalige Tsjecho-Slowakije bleken te zijn ondergebracht in het hermetisch afgesloten Bijzonder (Osoby) Staatsarchief van de Sovjet-Unie.

In maart 1992 vonden we er eindelijk de langgezochte verloren gewaande socialistische en Belgische archieven terug. In deze instelling werden meer dan 250 dossiers van het NISG bewaard. De verbazing was groot toen bleek dat dit niet de enige Belgische of zelfs niet de enige socialistische fondsen waren. De Belgische archiefschat aldaar telde 35 bestanden, bestaande uit 20.088 dossiers met tienduizenden documenten. Het leeuwenaandeel (15.269) is afkomstig van het ministerie van Defensie (1848-1940). Andere bestanden behoren toe aan de vrijmetselarij, joodse organisaties, professoren van de ULB, de rijkswacht, het krijgssauditoraat, de procureur des Konings. 80% van de teruggevonden archieven behoren tot de publieke sector. De overige 20% zijn privé-archieven, vooral afkomstig van organisaties en personen die door de nazi's als subversieve elementen werden vervolgd: socialisten, joden, liberalen en vrijmetselaars.

Door verder opzoekingswerk in het Bijzonder Staatsarchief te Moskou groeide de Belgische archiefschat nog eens aan met 281 dossiers. Deze werden teruggevonden in de door de Russen aangelegde 'Gemengde fondsen van buitenlandse oorsprong'. In totaal bestaat de Belgische archiefschat uit $\pm$ 6000 archiefdozen, met een totaalgewicht van 62 ton, een volume van 160 m³ of een lengte van 1,8 km. Hoewel een teruggave aan ons land en aan de rechtmatige eigenaars voor de hand lag, zou het nog 10 jaar duren alvorens deze restitutie effectief gerealiseerd kon worden.

Vrijwel het belangrijkste aspect van onze verschillende zendingen naar Moskou tussen 1992 en 2002 was het onderhandelen over de teruggave van de Belgische archieven, in de eerste plaats van de socialistische, naderhand ook van alle private archieffondsen waarvoor wij optraden als mandaathouders van de personen en organisaties die een claim hadden op deze archieven. Wij waren uiteraard niet gerechtigd of gemandateerd om eveneens op te treden voor de Belgische overheidsarchieven.

Wij hadden over een mogelijke teruggave verschillende gesprekken met de Russische archiefoverheid. De visie van de Russen op deze archiefproblematiek was aanvankelijk nog niet volledig eenduidig en uitgelijnd, al was er toen goede hoop op een vlugge restitutie. De voorzitter van de Russische overkoepelende archiefcommissie ('Rosarkiv'), prof. dr. R. Pikchoia, gaf op 8 mei 1992 aan Amsab zijn mondeling akkoord tot restitutie. Die kon volgens hem geen probleem opleveren want België was tijdens de Tweede Wereldoorlog een bondgenoot van Rusland en kon dus volgens het internationaal recht deze onwettige Russische oorlogsbuit teruggeisen. Op zijn verzoek contacteerde Amsab de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken, Willy Claes. Sindsdien werden de restitutieonderhandelingen verdergezet op intergouvernementeel vlak door de respectievelijke ministeries van Buitenlandse Zaken en door de overkoepelende Russische archiefoverheid.

Aan België stelden de Russen als voorwaarde voor de restitutie het reproduceren van alle Belgische archieven ten behoeve van de Russische navorsers. De kosten voor het microfilmen en voor het fotokopiëren van de Russische inventarissen evenals de kosten voor de archiefmappen en -dozen moesten gedragen worden door de Belgische overheid en de betrokken privé-personen en organisaties.

In 1993 verstrakte de Russische houding tegenover de westerse landen, maar toch werd er in de loop van hetzelfde jaar bijna een akkoord bereikt dat zou ondertekend worden naar aanleiding van het bezoek van president Jeltsin aan België in december 1993. Om onduidelijke juridische redenen en tot ontzetting van de Belgische regering werd echter door de Russen afgezien van de ondertekening van het akkoord. Volgens sommige bronnen miste de Russische regering elke juridische basis om tot restitutie over te gaan. Anderen daarentegen meenden dat de verklaring voor de weigering van Jeltsin moest gezocht worden in de instabiele binnenlandse politieke toestand. In 1993 bereikte de machtsstrijd tussen enerzijds de conservatieve, door communisten gedomineerde opperste sovjet en het op politieke en economische verandering gerichte regime van Jeltsin immers haar hoogtepunt. Uiteindelijk besloot Jeltsin in september 1993 de opperste sovjet te ontbinden en nieuwe verkiezingen uit te schrijven voor de nieuwe wetgevende Kamer, de Doema. Daarnaast hield hij een referendum over de nieuwe grondwet, die een sterk presidentieel stelsel in het leven riep. Het verzet van de leden van de opperste sovjet liep uit op de omsingeling en de bloedige bestorming van het Witte Huis, dat de sovjet herbergde. Dit, samen met de verslechterende sociaal-economische situatie en Jeltsins poging tot vestiging van een presidentieel regime, schiep een wrang klimaat. Met de verkiezingen en het grondwetsreferendum van december 1993 in het vooruitzicht wou Jeltsin de confrontatie niet nodeloos opdrijven en nog meer kiezers van zich vervreemden.

Voor de oppositie was het belangrijkste politieke thema, naast het sociaal-economische debacle, de ineenstorting van het sovjetimperium. Vele Russen hadden het er zeer moeilijk mee hun rijk te zien verschrompelen van een gevreesde en gerespecteerde eersterangswereldmogendheid tot een geamputeerde rompstaat, die bovendien economisch bankroet was. In hun ogen was dit het gevolg van Gorbatsjovs en Jeltsins concessies aan het Westen, zowel op geopolitiek (met name de ontbinding van het Warschaupact en van de USSR) als op economisch vlak (met name de invoering van de vrijemarkteconomie). Aan deze nefaste en vernederende politiek moest nu maar eens een einde komen.

Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat een groot deel van de Russische bevolking verbolgen reageerde toen bekend raakte dat bepaalde West-Europese staten nóg een toegeving van de Russische regering verlangden, met name de teruggave van cultuurgoederen die na de Tweede Wereldoorlog door het Rode Leger en zijn trofeeënbrigades uit de toenmalige asmogendheden en bezette Oost-Europese landen waren weggehaald. Het belangrijkste land dat een dergelijk verzoek deed was Duitsland. De cultuurgoederen die Duitsland wou recupereren waren zeer talrijk en varieerden van boeken en archieven tot kostbare kunstwerken. Vooral dit Duitse verzoek tot restitutie kwam bij de bevolking en bij de communistische en nationalistische politieke oppositie uiterst slecht over. Men vond het schandelijk dat een land als Duitsland, dat destijds onnoemelijk veel materiële en menselijke schade in de Sovjet-Unie had aangericht, het aandurfde zijn cultuurgoederen terug te vragen. De Russische regering was

dus zeker niet happig om de cultuurgoederen te restitueren. Botweg weigeren durfde ze echter ook niet, want Duitsland was de belangrijkste Europese bondgenoot en de grootste kredietverstrekker van Rusland geworden. Om uit deze vervelende impasse te geraken, besloot de Russische regering de zaak aan het parlement (Doema en Federatieraad) over te laten: restitutie kon enkel indien de Doema een juridische basis zou verschaffen. Hiermee schoof de regering het initiatief én de politieke verantwoordelijkheid door naar de Doema, waardoor zij de bilaterale relaties met Duitsland en andere belanghebbende landen voorlopig niet in het gedrang bracht en tegelijkertijd geen electoraal nadelige politieke daden hoefde te stellen. Zolang die juridische basis niet was gelegd, zou er geen restitutie plaatsgrijpen. Vandaar dat Jeltsin op 8 december 1993 weigerde de archiefovereenkomst met België te ondertekenen, en dat ook even later de restitutie van de Franse archieven werd stopgezet. Dit feitelijke moratorium gold voor alle goederen die naar aanleiding van de Tweede Wereldoorlog naar Rusland waren overgebracht, ongeacht de herkomst of de oorspronkelijke eigenaars.

In het parlement werd de door Jeltsin toegeworpen bal gretig door de communistisch/nationalistisch gezinde fractie opgevangen. Verschillende debatten, hoorzittingen en wetgevende initiatieven werden over de kwestie georganiseerd. Daaruit vloeiden twee belangrijke resultaten voort: op 23 maart 1995 werd door de Federatieraad en de Doema een wetsvoorstel geïntroduceerd dat twee jaar lang de debatten inzake restitutie zou beheersen. Het werd onderworpen aan verdere discussies, correcties en aanvullingen. Daarnaast werd in afwachting van de definitieve adoptie van een wet inzake restitutie, op 21 april 1995 een juridisch moratorium gestemd: zolang er geen wet op de restitutie was, werden geen cultuurgoederen teruggeschonken.

Het wetsontwerp was zeer rigoureuus en bepaalde dat alle cultuurgoederen die naar aanleiding van de Tweede Wereldoorlog naar Rusland waren overgebracht krachtens het recht op compensatie voor de geleden oorlogsschade, op enkele uitzonderingen na, eigendom van de Russische Federatie werden. Volgens deze wet kon België wel zijn archieven terugvorderen indien het vóór 1 februari 1950 een claim op zijn verdwenen cultuurgoederen had ingediend. Dit was echter nooit gebeurd, gewoonweg omdat België niet wist dat een deel van die geroofde cultuurgoederen zich in de Sovjet-Unie bevond. Tussen president Jeltsin, de Doema, de Federatieraad en het Russisch hoogerechtshof ontspon zich in de daaropvolgende jaren een juridisch en politiek steekspel over de draagwijdte, de noodzakelijkheid en de wettelijkheid van de nieuwe archief- en restitutiewet. In februari en maart 1997 keurden de Doema en de Federatieraad dit wetsvoorstel goed. Op 17 maart 1997 stelde Jeltsin zijn veto en weigerde deze wet te ondertekenen, vooral omdat hij in strijd was met internationale afspraken, verklaringen en verdragen die ook door de Sovjet-Unie en haar opvolger, Rusland, waren ondertekend. De belangrijkste daarvan zijn de Haagse Conventie van 1907, de Intergeallieerde Verklaring van 5 januari 1943 en het Handvest van de Verenigde Naties. Deze akkoorden verbieden immers het roven en houden van gestolen cultuurgoederen als compensatie voor de geleden oorlogsschade. Door zijn veto kon Jeltsin de inwerking-

trekking van de wet tijdelijk opschorten en tijd winnen. Daarmee toonde hij zijn goede wil naar de westerse landen toe en vooral naar Helmut Kohl, toenmalige bondskanselier van Duitsland.

Een jaar later, op 14 april 1998, verplichtte het Russisch hooggerechtshof Jeltsin deze wet te ondertekenen, waarop hij dan weer onmiddellijk daarna bij dat hof een klacht neerlegde tegen de legitimiteit van deze wet.

Nog een jaar later, in juli 1999, verklaarde het hof de wet ongrondwettelijk en verplichtte de Doema de wet te amenderen in overeenstemming met de internationale verdragen. Door deze uitspraak konden de restitutiebesprekingen hervat worden. In juli 2000 zou het amendement uiteindelijk goedgekeurd worden door de Doema.

Nu dit juridisch en politiek gevecht tussen de president en de Doema opgelost was, was er al één moeilijke klip omzeild. Het dossier raakte langs Russische zijde eindelijk gedeblokkeerd.

De besprekingen die vanaf de tweede helft van 1999 zowel te Brussel als te Moskou door de Belgische en Russische delegaties gevoerd werden, spitsten zich toe op de (soms onredelijk) hoge vergoedingen die de Russische archiefoverheid vroeg voor de restitutie en voor allerhande bewarings-, inventarisatie- en microfilmkosten.

Tijdens één van deze besprekingen in Moskou op 12 november 1999, waaraan wij deelnamen als mandaathouders van privé-personen en organisaties, werd van Russische zijde nogmaals het principe van de gratis restitutie van de Belgische archieven bevestigd. Maar als een eerste compensatie voor de jarenlange bewaarkosten vroeg de Russische voorzitter de eventuele restitutie van Russische archieven in België of desnoods microfilms ervan als blijk van goodwill ten opzichte van het Russische volk. Hiermee bedoelde hij archieven zoals deze van het Keizerlijk Lyceum van St.-Petersburg en van gevluchte tsaristen, die als depot en niet als eigendom bewaard worden in het Legermuseum in Brussel en in de Université Libre de Bruxelles. Daarnaast vroeg hij ook een bepaalde som voor het microfilmen van een deel van de Belgische archieven in Moskou 'als herinnering aan het feit dat ze zolang in Moskou bewaard werden', wat historisch, archivalisch en wetenschappelijk gezien totaal irrelevant is. Feitelijk waren deze eisen, of deze 'technische kwesties', zoals de Russen ze steeds omschreven, niets nieuws. Ze werden al geformuleerd in 1992 tijdens onze eerste besprekingen met de Russische archiefoverheid.

De basis voor een stevige onderhandelingspositie was voor ons vanaf 1992 steeds dezelfde. Enerzijds een zo volledig mogelijke lijst van Belgische archiefinstellingen, bibliotheken en organisaties die beroofd waren geworden, ook internationale met zetel in België, en anderzijds een zo volledig mogelijke lijst van Belgische bestanden die in de Russische, voor buitenlanders toegankelijke instellingen, bewaard worden. Op die vergadering bleek overduidelijk dat de restitutielijst van Amsab omvangrijker, gedetailleerder en specifiekter was dan de Russische. Het voornaamste besluit van dit eerste officieel overleg lag dan ook in het verlengde van deze vaststelling. De beide partijen zouden als voorbereiding van een tweede ontmoeting in Moskou een volledi-

*Verzegeling van de laatste Belgische archiefdoos met stukken
uit het Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis*

ge en gemeenschappelijke lijst opstellen van het te restitueren materiaal. Op die tweede bilaterale bespreking in oktober 2000 werden de formaliteiten afgesproken voor de archiefrestitutie en voor de besprekingen daaromtrent die Eerste minister Guy Verhofstadt en minister van Buitenlandse Zaken Louis Michel in december 2000 in Moskou met hun respectievelijke collega's zouden voeren. In december 2000 ondertekenden Verhofstadt en Michel het principeakkoord voor restitutie van de Belgische archieven. De technische implicaties ervan zouden nogmaals het onderwerp uitmaken van een bijkomende bespreking die op 15 maart 2001 zou worden afgesloten met de ondertekening van een protocol. Dit protocol stipuleerde onder meer dat het hier enkel ging over overheids- en private archieven die door de Duitse bezetter uit België waren geroofd tijdens de Tweede Wereldoorlog en nadien overgebracht waren naar de Sovjet-Unie om aldaar bewaard te worden in diverse archiefinstellingen; dat de lijsten van het te restitueren archiefmateriaal niet definitief waren en steeds konden aangevuld worden met latere archiefvondsten in Russische instellingen en dat België bereid zou zijn tot restitutie van Russische cultuurgoederen die zich eventueel in België bevonden onder minstens dezelfde juridische voorwaarden. Een ander punt van het protocol poneerde het principe van de kosteloosheid van de restitutie, maar daarop volgde onmiddellijk dat 130.000 US dollar als compensatie voor de gemaakte onkosten moest betaald worden aan de Russische Federatie. De onkosten van de dedouanering werden door de Russische Federatie gedragen, terwijl de transportkosten en de daarmee verbonden verzekeringsbedragen ten laste vielen van de Belgische partij. Dit bedrag kan enorm lijken, maar we denken dat dit voor de Russen een minimum was. Ter vergelijking: de Belgische staat betaalt voor een veelvoud aan materiaal (achtmaal het volume) eenzelfde som als Nederland. Bovendien kreeg Nederland in eerste instantie slechts één derde van het opgevraagde materiaal terug. Voor het overige materiaal, waaronder het archief van de Nederlandse vrijmetselaars, eisten de Russische archiefdiensten nader onderzoek.

Na de ondertekening van dit protocol keerden we in april 2001 nogmaals terug om gezamenlijk de definitieve restitutielijsten samen te stellen, inclusief het bibliotheekmateriaal. Uitgaande van het principe dat het in Osoby samengebrachte bibliotheekmateriaal als gedrukt archief kon gekwalificeerd worden en dus een integrerend deel uitmaakt van het ganse archief, lag de zending in het verlengde van deze van 15 maart. Tijdens onze vorige zendingen waren we er immers achter gekomen dat het Osoby-archief ook gestolen Belgisch bibliotheekmateriaal bewaarde. België bleek het enige land te zijn dat ook zijn rechtmatige eigendom aan boeken terugwilde. In totaal zitten in het Osoby-archief meer dan 30.000 titelbeschrijvingen. Uiteindelijk werden er 1200 boeken en tijdschriften geselecteerd, waaronder verschillende unieke exemplaren.

De Russische archiefoverheid was totaal verrast door dit vlugge resultaat en verklaarde dat het protocol niet tegelijkertijd en integraal kon uitgevoerd worden voor wat het bibliotheekmateriaal betrof. Hiervoor moest eerst een volledig nieuwe procedure opgestart worden met de aanstelling van een commissie van boekenexperts. Vervol-

gens moest Amsab bewijzen kunnen voorleggen van die boekenroof en van die overbrenging naar het Osoby-archief. Uiteindelijk plaatste de Russische archiefoverheid de Amsab-navorsers voor een moeilijk dilemma door de reeds besloten archiefrestitutie te koppelen aan de nog te onderzoeken boekenrestitutie:

- ofwel werd de archiefrestitutie uitgevoerd zonder de boekenrestitutie die nog moest voorgelegd worden aan een commissie van boekenexperts;

- ofwel gebeurde de archiefrestitutie pas na het onderzoek van de boekenexperts;

Omdat het tweede alternatief nog maanden, misschien zelfs nog jaren kon aanslepen, opteerden wij voor de onmiddellijke archiefrestitutie zonder het bibliotheekmateriaal, goed wetende dat daarvoor niet meer hetzelfde enthousiasme en dezelfde inzet zouden kunnen opgewekt worden bij de bevoegde overheidsinstanties, en dat daardoor aan de Russen de mogelijkheid werd gegeven om nieuwe eisen te stellen. Ook wilden wij vermijden dat daardoor problemen zouden rijzen bij de goedkeuring van de Belgische archiefrestitutielijsten door de Bijzondere Russische Regeringscommissie in september 2001 en bij de ondertekening van het desbetreffende decreet door president Poetin in december 2001.

Juist tien jaar na de ontdekking in het Bijzonder Staatsarchief, besliste de Russische regering de Belgische archieven te restitueren in de periode van 14 mei tot 22 mei 2002. In tegenstelling tot de andere westerse landen besliste België het transport niet te laten uitvoeren door een private verhuysfirma maar door het Belgisch leger. Eerst werd gedacht aan de Belgische luchtmacht die met 4 C 130's vrachtvliegtuigen de archieven zou overvliegen naar Melsbroek. Uiteindelijk besliste de legerleiding het transport te verzekeren door een tiental speciale containercamions. Met de escortewagens legde de colonne 6000 km af via Berlijn, Warschau, Minsk naar Moskou.

De Belgische overheid droeg aan Amsab de controle en de verificatie op van de in te laden archiefdossiers van privé-personen en -organisaties; de Historische Dienst van het leger deed hetzelfde voor de archieven van de Belgische openbare besturen.

Een dag vóór het inladen betwistte de Russische archiefoverheid nog de Belgische oorsprong van 32 archiefdossiers. Na zeer harde en langdurige onderhandelingen gaven de Russische archivariissen toe op 28 dossiers. Van de 4 overige dossiers behoorde 1 toe aan een Franse archiefvormer; terwijl de 3 andere dossiers weerhouden werden voor diepgaander onderzoek. Deze 28 dossiers werden echter niet samen met het andere archiefmateriaal gerestitueerd. Hoogst waarschijnlijk zullen ze per diplomatieke valies teruggegeven worden.

Daarnaast is er in Moskou nog heel wat Belgisch archief- en bibliotheekmateriaal dat zijn weg nog niet heeft teruggevonden naar huis. Vooreerst zijn er de belangrijke stukken die door het Osoby-archief overgemaakt werden aan het Archief van de KGB of aan het Marx-Lenin-Instituut, transfers die aangeduid staan in de inventarissen. De Russische archivariissen waren ondanks herhaald aandringen niet bereid tot een reconstructie van de oorspronkelijke archiefbestanden. Het Archief van de Oktoberrevolutie weigerde vorig jaar zelfs inzage in zijn collecties met de melding dat de Amsab-onder-

zoekers, nochtans op officiële zending, opnieuw contact konden opnemen na de restitutie aan ons land. Veel omvangrijker is het volume van de gedrukte stukken die bij verwerking uit de archiefbestanden werden gelicht en ondergebracht in de bibliotheek van het Osoby-archief. België diende als eerste een gemotiveerde aanvraag in voor restitutie van die essentiële onderdelen, die echter op een nauwelijks onderbouwd njet van de Russische overheid stuitte.

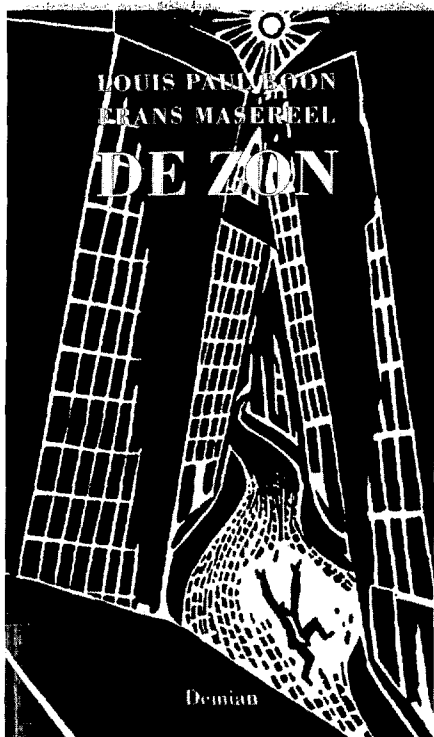
Op 27 mei 2002 kwamen de legercamions in Brussel aan. De archieven werden onmiddellijk opgeborgen in het Legermuseum. De socialistische archieven kregen van onze minister van Landsverdediging Flahaut een bijzondere beschermde plaats in het hermetisch afgesloten compactstelsel van het museum. Hopelijk wordt dit geen nieuwe lijdensweg voor deze socialistica en worden ze zo vlug mogelijk opengesteld voor het historisch onderzoek.

In principe keren de teruggebrachte bestanden terug naar de rechtmatige eigenaars. Uiteraard is daaromtrent al enig onderzoekswerk verricht door Amsab, op basis van het materiaal dat tot voor kort enkel in Moskou en in Kiev te raadplegen was. Voor een aantal archiefvormers zijn goed gedocumenteerde dossiers voorhanden die op basis van identificatie en reconstructie van de rechtsopvolging uitsluitsel geven over de bestemming van de archieven. Voor het archief van het NISG komt men op die manier uit bij P&V Verzekeringen die ondertussen al werd aangezocht voor een bewaargeving bij Amsab. Andere socialistische fondsen komen toe aan de Federatie van Belgische coöperatieven (Febecoop), waarbij Amsab ook een aanvraag tot bewaargeving heeft ingediend.

Met deze archiefrestitutie vanuit het Russisch Bijzonder Staatsarchief is een zeer belangrijke fase afgesloten in de zoektocht van Amsab naar de verloren gewaande socialistische archieven van vóór de Tweede Wereldoorlog. In een volgende fase zal Amsab opzoekingen verrichten en besprekingen voeren opdat ook de geroofde boeken uit Rusland zouden kunnen terugkeren. Tezelfdertijd wil het besprekingen opstarten met andere Europese landen over de teruggave van kleine fondsen van geroofde socialistische en maçonnieke archieven die historisch nauw aansluiten bij de Belgische dossiers die in Moskou werden teruggevonden.

En misschien liggen er nog verloren gewaande Belgische archieven in Frankrijk, Duitsland, Nederland, de USA,...

A never ending story!

PUBLICATIE

De zon volgens Masereel en Boon

Omar Van Hoeylandt, Amsab

Na de eindeloze duisternis van Wereldoorlog I verscheen in het voorjaar van 1919 Frans Masereels beeldroman *Le soleil*. De zon als symbool van vriendschap, vrede, vrijheid en rechtvaardigheid. Masereel schetst in drieënzestig houtsne-

den de zoektocht van een man naar vrede en geluk. Overmoedig reikt hij naar de hemel en tracht tevergeefs de zon te raken: *"Hij wil de zon bereiken door de hoogste traptreden te beklimmen en komt alleen maar op een kaal zolderkamertje terecht"*, schrijft Boon.

Masereel verbeeldt dit rusteloze zoeken op een eigenzinnige manier en schuift met zwier de wetten van logica, burgerfatsoen en zwaartekracht opzij. De hoofdfiguur beklimt een kruisbeeld om Jezus te omhelzen; even vanzelfsprekend zoekt hij de zon onder de rokken van een vrouw, in vrolijkheid en drank, zweeft hangend aan een paraplu de zon tegemoet...

Boon ziet het zo: *"Hij zoekt het geluk en wijsheid in een bibliotheek vol boeken, maar als hij alle boeken gelezen en terzijde geworpen heeft, staat hij voor een kale muur met lege planken."* Op het laatst waagt de idealist een laatste poging om de wereld te verlaten en naar de zon te pakken. Deze naïviteit - *"waaninnige hoogmoed"* noemt Boon het - komt hem duur te staan, hij

valt brandend omlaag, Icarus achterna. Boon besluit: "Ge moet nooit voor uzelf de zon gaan zoeken in de boeken of op kermis, in de kerk of onder de rokken van een vrouw, in het diepste van de zee waar veel geld moet liggen of in de verte waar misschien een luilekkerland is – maar ge moet met liefde arbeiden aan het werk waarin ge handigst zijt en beseffen dat uw werk, hoe simpel het ook is, deze en komende geslachten helpen zal. Over uw eerlijke arbeid in dienst van de gemeenschap zittend, zult ge ontdekken dat ge nergens de zon moet gaan zoeken, want ze zit binnen in u."

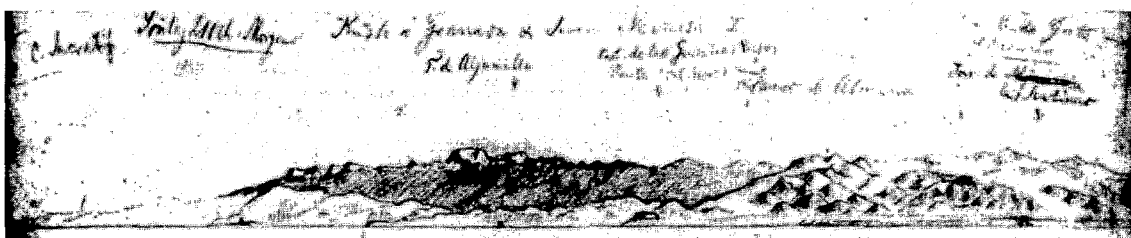
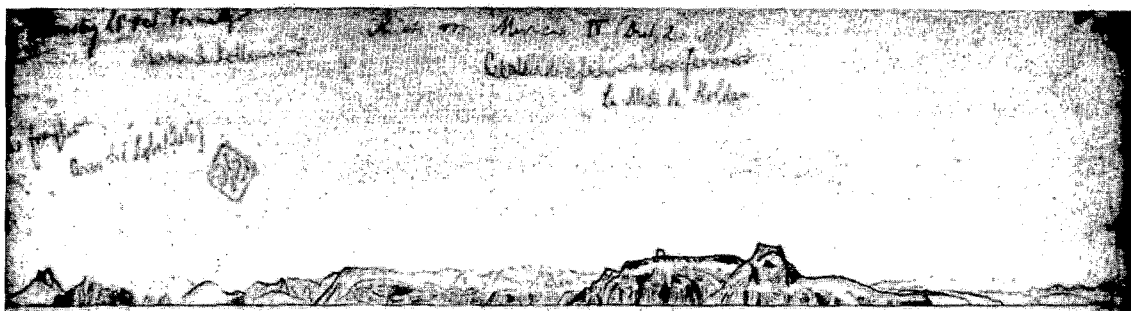
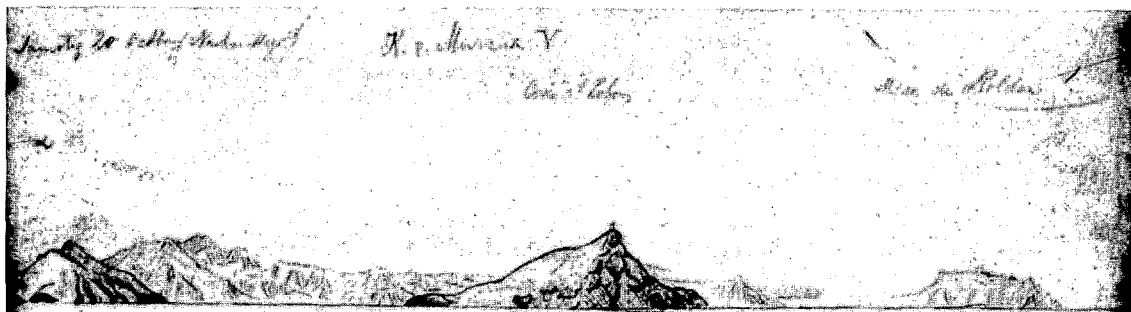
Louis Paul Boon bewondert het werk van Masereel. Naast Goudkoorts van Chaplin, noemt hij *De Zon* van Masereel "het volmaaktste werk dat ik ken."

In 1946, na weer een eindeloze duisternis van weer een wereldoorlog, 'herschrijft' Boon op de voorpagina van *De Roode Vaan* een aantal houtsneden van *De Zon*. Acht jaar later herwerkt hij die stukjes en maakt er een eigenzinnige literaire bewerking van, een illustratie van zijn vernieuwende romanexperimenten: "En laat ons in deze hoekjes de rollen eens omkeeren. Masereel heeft houtsneden gemaakt om teksten te illustreren, laat ons eens teksten schrijven om Masereel te illustreren. Wij noemen ons boek *De Zon* en wij gebaren vooralsnog van Krommenaas als iemand zegt: ik heb den indruk uw verhaal vroeger al eens gehoord of gezien te hebben."

Ze hebben veel gemeen, Masereel en Boon: hun internationalisme, hun afkeer van het geblaseerde burgerlijk fatsoen, hun antimilitarisme. Iets wat hen beiden jarenlang door het 'kleinzerige vaderland' kwalijk werd genomen.

In een verzorgd uitgegeven publicatie werden voor het eerst de houtsneden van Masereel en de teksten van Boon samen gebundeld. Bart Nuyens stelde de editie samen en schreef er een nawoord bij. En in één adem vermelden wij ook de biografie over Frans Masereel van Joris van Parys, een boeiende kennismaking met het leven en werk van deze geëngageerde en internationaal gerenommeerde kunstenaar.

L. P. BOON en F. MASEREEL, *De Zon*, Samenstelling en nawoord Bart Nuyens,
Antwerpen: Demain, 2001, ill.

A Scholarly MEGA Enterprise

Gerd Callesen, member editorial team of the MEGA

When the Institutes for Marxism-Leninism in Moscow and Berlin (GDR) began discussing and planning the new Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA) in the 1960s, it was decided that the volumes should include a complete edition of all manuscripts and other writings left behind by Karl Marx and Friedrich Engels. This had already been the case in the first version of the MEGA, which was started following a decision taken by the Communist International in 1924. The editor of this first edition, David B. Rjazanov, developed the editorial design of the MEGA as a 'historisch-kritisch' edition. Until 1931, when he was discharged, only a few volumes of the MEGA and the yearbook Marx-Engels-Archiv had been published. Especially the yearbook published hitherto unknown texts both in a Russian and a German edition (of the latter only two volumes were published). Already before World War I, Rjazanov had published several volumes of Marx's and Engels' works, so he knew and was known to the German Social-Democrats who were the holders of the archives of Marx and Engels. His intention was to publish all - printed or unprinted - texts by Marx and Engels, and for this reason he photocopied what had been left to the German SPD in 1895, when Engels died. Furthermore, he instigated a thorough search for unknown material, e.g. letters. In this he succeeded extremely well, today about a third of the papers left by Marx and Engels is in Moscow, some of which have disappeared from the original holdings.

After the failed revolution in 1848-49 Engels fled first to Switzerland and from there to London via a ship. On this trip he wrote a diary with drawings of the Spanish and Portugese coast (MEGA, I, 10, pp. 8-9)

Rjazanov had criticized Stalin politically, although he was not himself a member of one of the various factions in the party, and so he was discharged as director of the institute in 1931 and banned to Saratov where he was executed in 1938. Work on the first MEGA continued under the directorship of V. Adoratskij, and in all 13 volumes out of the planned 40 were published. What is important is the editorial principle which Rjazanov developed: to publish everything in full, in the language of the original including relevant comments and notes on the historical situation in which the texts were written in the first place. In the second half of the 1930s, work on the MEGA was discontinued. After the Nazis were brought to power in Germany, several of the contributors were forced to emigrate, the German market which, at the time, was crucial disappeared, and the support provided by the regime in the Soviet Union was restricted. In 1939-1941 the last two volumes, the *Grundrisse*, were published according the principle of the MEGA but not as a part of it.

The new or second MEGA

What was a new feature for the second edition was that not only the letters from Marx and Engels would be published, but also those sent to them, as well as some supplementary material which could provide new insights into the political and personal life of Marx and Engels. The editors sought to establish co-operation with other scholars (including western scholars) who were active in this field, and so published two test volumes in which they exemplified their intentions and invited a discussion of these principles. This invitation was as open as it could be in the years immediately following the end of the Cold War and this openness became more pronounced as the volumes were published. At the time, no other institution was able to raise the money to finance this very costly enterprise.

Almost parallel with this edition, an English-language 'works edition' Karl Marx/Frederick Engels: *Collected Works* (MECW) was begun. 2001 saw the publication of volumes 48 and 49 in the series. These volumes contain Engels' letters to his friends and comrades-in-arms for the period 1887-92. According to the publishers, volume 50 will be published in 2003, and thus the first almost complete publication of Marx's and Engels' works will be available in English. Corresponding 'work editions' are available in Russian, German, Czech, Bulgarian, Italian (not fully completed yet), and French. Unfortunately these various language-editions are not up-to-date. The texts newly discovered in connections with the research for the MEGA have not been included in the work-editions. That would require supplementary volume(s) of, for example, the MECW; the updated volumes of the German Marx-Engels-Werke (MEW) incorporate the new texts as the volumes are published.

The 'Gesamtausgabe' (MEGA) has been published from 1975 onwards, containing all the writings and manuscripts left behind by Marx and Engels, but this edition is a long

way from being completed as only some 50 volumes out of the 114 volumes planned have been published so far. What is the difference between a 'works edition' and a 'Gesamtausgabe'? A 'works edition' publishes, in any given language, the known writings, manuscripts, and letters by Marx and Engels in the author's last version. By contrast, the 'Gesamtausgabe' contains, in the original languages, *all* the material left behind by the two men, including the author's handwritten corrections; there are no 'silent corrections' of spelling or other errors. Each document is accompanied by a text history which indicates where the original manuscript is located, and the context in which it arose. 'In the original language' means that the text are published not only in German, but in all the other languages used by Marx and Engels, which means that 60 percent are in German, 30 percent in English, 5 percent in French and the remaining 5 percent in various other languages including translated texts which were authorized by them. The explanatory notes and the indexes - names, subjects, periodicals and literature mentioned in the letters or texts, archives and literature used by the editors - are much more extensive. This very important material is exclusively in German. It is a scholarly edition at a very high level - what is known in German as a 'historisch-kritisch' edition. 'Historisch-kritisch' entails a very exact processing of the manuscripts, a very precise description of their genesis, and full annotation. The form chosen, together with the principle of publishing every part of the material, means that this edition will consist of 114 very comprehensive volumes - the most recent ones takes up 1695 and 1440 pages respectively - and that it will not be completed for another 10 to 20 years, if at all. It goes without saying that the problem of procuring funding is partly due to the political tenor of the texts. For this reason, the IMES has founded an emergency fund to which persons, institutions, organizations, etc., can contribute in order to finance the salaries of, especially the Russian, members of the MEGA-teams.

A new beginning after 1990

The original plan was to publish 100 volumes to be completed over 25 years. But the job grew along the way - at one point 180 volumes were planned. After the breakdown of the GDR and the Soviet Union, a new publisher had to be found, viz., the Internationale Marx-Engels Stiftung (IMES, the Marx-Engels Foundation), located in Amsterdam, at the International Institute of Social History (IISG). As a first step, the IMES appointed a commission to evaluate the project, the volumes published so far, and the guidelines to be observed. The commission recognized the high scholarly level achieved in the approximately 42 volumes published, and resolved that publication was to be continued. The number of volumes was reduced to 114 without abandoning the principle that all the material left behind by Marx and Engels would be published. The reduction was achieved by avoiding duplication of material, and by omitting any introductory assessments which, before 1990, had attempted to adjust texts to the Marxist-

Leninist ideology. This was in keeping with the declared objective of depoliticizing the edition while making it more scholarly.

The early 1990s saw the publication of a number of volumes that were so near completion that they could only be published in accordance with the old guidelines (however without the introductions); after that, there was an interruption in publication which lasted for several years. Not until 1998 was a new volume published, and the years since then have seen the publication of another five volumes. In 2002, at least two volumes will appear and two or three are scheduled to be published during 2003. Thus, publication goes on at a slow pace, but it does go on.

The edition is subdivided into four sections. The first contains all works, articles, and dissertations; the second, *Capital* and preparatory studies; the third, correspondence; and the fourth, excerpts from books written by other authors, notes, and other types of material. The finished edition will provide a fantastic extension of the material available, as so many of the manuscripts have never been published before. This goes especially for the second section with the voluminous studies Marx carried out for *Capital*; these are considered of great interest by, among others, economic historians. About half of the 10,000 letters to Marx and Engels have not been published as yet. Most of the excerpts, etc., in the fourth section have not been published, so all in all there are some surprises ahead, and the discussion of what Marx 'really meant' can reach new heights. Commentaries and registers sometimes take up more space than the texts themselves; the reason for this is that, at the time, it was decided that this considerable workload would be necessary if the users, who are spread all over the world, were to be able to understand the texts. The genesis of individual texts is accounted for, their connection with contemporary historical events, and their publication history. This means information about the original place of publication, and about which languages it had been translated into prior to Engels' death in 1895. In this way it is possible to provide an impression of which texts became part of the common basis for the international movement. Furthermore, very extensive commentaries are given concerning the circumstances to which the texts refer, circumstances that the user cannot be expected to know about. For this reason, very accurate personal information is provided; information about the newspapers and periodicals listed and quoted, as well as registers covering both the literature used and quoted by Marx and Engels and the research literature used by the editor of the volume. The commentaries and explanations provided mean that in particular the volumes of the first and third section of the MEGA, i.e., the political texts and the correspondence constitute very central contributions to the understanding of the development of the labour movement between the 1840s and up till 1895. In future, it will not be possible to write about the history of the labour movement without taking these volumes into consideration. Expanding the information in the registers of names and periodicals would be a good idea. Many of the individuals mentioned cannot be looked up anywhere, not even the Internet is any good when it comes to obtaining information and data of workers who are otherwise

completely unknown. Research efforts in this field should be intensified, and more space should be reserved for information about individuals. In general, the development of the press is not sufficiently well described for the information found here and there all over the research literature to be completely trustworthy: in the registers additional information about the political importance and circulation figures of the newspapers would, for example, be useful. In these respects, the editorial board ought to revise its decisions, so that users would be given better support in their own research activities.

One of the registers in the letter volumes is a list of non-located letters written by Marx and Engels. The correspondence makes clear that the letters have been written, but apparently not been preserved by the recipient - this is, for example, true for August Bebel who, despite his awareness of the importance of historical sources, did not consider his own correspondence to be such a source. This is also true for Edouard Anseele, who in 1890-91 pursued a not uninteresting correspondence with Engels, of which we only know his contributions because Engels kept the letters he received from Anseele. According to what is known, Engels' letters to Anseele had been lost already in 1934, but who knows, they might yet be found. Or has this correspondence left traces in newspapers and protocols? As the registers now stand, they can be used to trace missing letters. Probably, some of the missing letters can be found.

Political journalism

More than half of the volumes planned for section 1, i.e. 17 volumes, have been published; these are, in the main, well known texts; however, through an intensive research effort, several new texts have been located, and others have been clarified. This is apparent in the two volumes under review (vol. I-14 and I-31).

The first ones consist of articles written in 1855 for the newspapers *Neue Oder-Zeitung* (NOZ) and the *New York (Daily) Tribune* (NYT). In addition to the approximately 200 articles, there is one somewhat lengthier article by Engels in *Putnam's Monthly*, 'The Armies of Europe'. The volume contains everything published in the year 1855, including 33 newly found articles. In this volume, and in keeping with the MEGA-principles of publication, approximately half of the texts are in English. The articles for which authorship remains uncertain or for which the NYT editors seem to have intervened notably are printed in an appendix.

Marx's and Engels' collaboration with the *New York Tribune* and its editor, Charles Anderson Dana, extended from 1851 to 1862 and led to jobs for other periodicals and to extensive contributions on their part to the *New American Cyclopaedia*. These were very important jobs for the two - for Marx in particular as he had no other income beyond what he and Engels earned for their writings. It appears that Engels at that time had no other way of assisting Marx financially than by writing several articles in Marx's name.

In fact, collaboration with the NYT was begun by a lengthy series of articles *Revolution and Counter-Revolution in Germany* (1851-52), published in Marx's name, but actually written by Engels. This fiction was kept up throughout the period of their collaboration with the NYT, and it is only after the publication of the Marx-Engels correspondence that it has become clear which writings are attributable to Marx and which to Engels. Their cooperation was to become even more far-reaching, as it has become clear that for the year 1855 the reports and analyses that Marx wrote to the NOZ were very often pure summaries and translations of Engels' articles in the NYT. Obviously, it was only possible for the two authors to work so closely together because of their fundamental congruity of thought - a circumstance which should indeed provide food for thought to those who have posited an inconsistency between Marx and Engels. The following period of 11 years is not without interest for the subsequent evolution of their theoretical works: it is obvious that Marx has recycled material from that period in those manuscripts that are now being published in the second section of MEGA. The material is also extremely relevant for the development of the political aspects of Marxism. For a long time, Marx worked exclusively as a journalist and editor of the *Rheinische Zeitung*, the *Deutsche Brüsseler Zeitung*, and the *Neue Rheinische Zeitung*, and he contributed to a number of others, such as the labour newspaper *The People's Paper*, *Das Volk*, and also the democratic paper, the *Neue Oder-Zeitung*. This means that a considerable proportion of the two authors' production consists of newspaper articles, like, for example, *The 18th Brumaire of Louis Bonaparte*, which was intended for the weekly magazine *Die Revolution*, published in New York.

Internationalization of world history

Essential elements of Marxism were only developed through journalistic work. For example, it was only in connection with editing an article describing how 'poor people' stole waste firewood, that it became clear to Marx what material necessity actually meant for the vast majority of the population. It is easy to discern that in 1855 his journalism was very much concerned with the economic implications of the political and military events taking place at the time. However, reading these articles will also reveal other lines of thought. For both Marx and Engels it was important to set out the facts on which their analyses were based. It is well known that Marx and Engels to some degree suffered from Russophobia - in part because the Czarist Empire was, in fact, the great counter-revolutionary power of the time, a regime which, in the name of 'the Holy Alliance', strove to maintain the existing social order. To secure this aim, Russia was willing to deploy her troops against terrorists and rogue states. In this respect Russia was in agreement with the France of Napoleon III, and there was a long-lasting close cooperation between the two powers. Internationalization of events began to play a prominent role in Marx's and Engels' journalism.

However, in 1855 there was no Franco-Russian cooperation; on the contrary, at that time, the Crimean War pitted France, Great Britain, and some other allies against Russia. In the present MEGA volume, the economic and political implications are subjected to a detailed discussion, and Engels also carries out a military analysis of important battles (e.g., Sevastopol), examining the strengths and compositions of the respective armies. These analyses make for fascinating reading as they evolve over the year. Reading them in sequence provides the reader with a good understanding of events, more so than the contemporary reader would have been able to deduce. In this volume, Marx's multi-faceted discussion of British parliamentarism can be read in the context of his assessment of the party system, of the role of parliamentary opposition, and of the impact of the press on public opinion. Criticism of the Bonapartist system (as distinct from the Bonapartist coup described in *The 18th Brumaire*), and in particular of the role played by Napoleon III himself, is further developed. The volume also contains a series of articles by Engels on Pan-Slavism (from the NOZ), supplemented by a draft intended either for these articles or for a more exhaustive dissertation which he planned to write on the phenomenon of Pan-Slavism. The assessments propounded in these articles are correlated with those raised in the revolution of 1848-49. Subsequently, Engels has been criticized - most extensively by Roman Rosdolsky - for his evaluation of peoples like the Czechs, Slovenians, Croats, etc., as being 'nonhistoric,' i.e., being doomed to national disappearance into the surrounding larger nations - in this case the Hungarians and the Germans - because in their (embryonic) struggle for national independence they joined forces with reactionary powers in the revolution of 1848-49 and turned against the democratic movement among Hungarians and Germans. At a later time, Engels revised his position as the emergence of an industrial working class and a labour movement within these nations made them part of the general progressive trend. Already in 1896 in the preface to the German edition of *Revolution and Counter-Revolution in Germany*, Kautsky (who still thought Marx was the author of the articles) explains this theoretical position. The fact that Engels' perception of the Nation is very far removed from nationalism will be seen from a comparison with the nationalism of Napoleon III.

The present volume, together with volumes 10 to 13 of this section, volumes 3-7 of the third section and volumes 7-9 of the fourth section (covering 1849-1851), makes it possible to assess Marx's and Engels' development from the end of the 1848 revolutions until the mid-1850s. Until now it was not possible to follow developments with the same degree of precision. Volumes 13 and 14 of the MECW, published in 1980, cover the same period as this MEGA volume; some texts, however, appear only in the MEGA volume, as they were not discovered until the mid-1980s.

Engels without Marx

The second new MEGA volume includes writings, articles, and drafts written by Friedrich Engels from October 1886 to February 1891. Marx had died in 1883, and this volume is the middle one of the, in all, three volumes that will include Engels texts from 1883 to 1895. However, Engels' editions of *Capital* volumes 2 and 3 will be published in section II of the MEGA. The two other volumes have not been published yet, but preparatory work does exist. A bringing up to date of the volumes in accordance with the guidelines of 1993 is still outstanding. Among the volumes of letters for the years 1886-91, two volumes are in hand, viz., for the years 1888-1890. They are expected to be published three to four years from now; the others have yet to be begun. The volume falls into two parts covering a total of 1,440 pages, of which 850 pages are in the second part-volume. This volume contains the explanatory notes and historical information including the general introduction to both part-volumes. Furthermore, it contains registers of names, periodicals, newspapers, literature, all of which provides a lot of relevant information. During the four and a half years covered by the volume, Engels had written or drafted 67 documents. One such document is an incomplete manuscript which was only published by Eduard Bernstein after Engels' death. The manuscript is concerned with the 'Meaning of Violence in History'. It includes a survey of German history from approx. 1848 to 1888, a draft with which Engels was not satisfied, and which he never completed. Furthermore, there is *The Foreign Policy of the Russian Empire* from April 1890. In addition we find ten introductions and new reprints and translations for example of *The Communist Manifesto* (the last edition published by Engels), a number of articles in newspapers and periodicals as well as some minor manuscripts. In an addendum we find reprints of pamphlets to which Engels has contributed as well as five of his own translations. So here we have a number of texts of which he was not the author, but to which he has contributed one way or another by way of editing, commenting, translating or the like. The commentary very carefully explains what Engels' particular contribution was. Several of these texts are published here for the first time as texts to which Engels' contribution has been identified.

These introductions, translations, etc., must be seen in connection with his endeavours to fortify the position of Marxism as the theory of the working class. Following Marx's death, he saw it as his principal duty to further develop the theory. During these years, he spent much of his time on preparing volume III of the *Capital* and on the history, theory, and strategy of the labour movement. Against the background of such work, it became possible for him to think about the tactics of the contemporary labour movement; thoughts that are also reflected in his correspondence.

| Sehnsucht.

Romanze.

„Was seufzt die Brust, was glüht der Blick,
Was brennen all' die Venen,
Als drückt' dich Nacht, als peitscht' Geschick,
Hinab in Sturm Dein Sehnen?“

„Zeig' mir das Aug', wie Glockenklang,
Gefaßt in Regenbogen,
Wo's strömt wie Gluth, wo perlt Gesang,
Wo Stern' herüberwogen!“

„Mir träumt' davon, mir träumt' so schwer,
Kannst nimmer wohl es deuten,
Mein Kopf ist hohl, mein Herz ist leer,
Will mir ein Grab bereiten!“ |

| „Was träumst du her, was träumst du hin,
Was zieht's nach fernen Landen?
Hier braust die Fluth, hier wogt Gewinn,
Hier glüht's in Liebesbanden.“

„Hier wogt es nicht, hier glüht es nicht,
Schon seh' ich's fernher blinken,
Mich brennt die Lust, mich blendet Licht,
Muß schier heruntersinken.“

Hoch blickt' er, bis das Aug' ersprüht,
Da zucken alle Glieder,
Die Sehnen schwelln, das Herz erglüht,
Entgeistert sinkt er nieder.

The IIInd International

The period saw two principal sets of problems: the development of the international labour movement towards the establishment of the IIInd International, and the growing risk of international war. The policies of the then great powers had each reached the boundaries of what they could achieve, and consequently new ways of expanding had to be found.

Engels analysed these problems and actively participated in the preparations for the inaugural conference of the IIInd International. He did not consider it necessary actually to establish a formal organization. But he acceded to the wishes of the labour organizations, especially when it became clear to him that the non-Marxist forces in the labour movement had seized the initiative in this matter. He made use of his own contacts in the labour movement to foster a Marxist conference. In this connection, it is quite interesting to note that in Paris two concurrent and competing conferences were held - a Marxist and a reformist. The Marxist conference was to cast the longer shadow, although it certainly did not mean that the question of which theoretical line would prevail in the labour movement had been settled once and for all. Engels threw himself into an extensive campaign, and this is reflected by several contributions to this volume. Several of his interventions are here published for the first time in his name. At the time, for tactical reasons, they were published in, for instance, Eduard Bernstein's name or in the name of the French socialist Charles Bonnier. The purpose of these activities was to prevent the old conflicts between various lines of thought in the labour movement from flaring up and dominating international conferences. There are more documents than those mentioned here. And the editor has provided an extensive account of the echo they had.

The threat of war

In several of his contributions, Engels touched upon the problems relating to the war threat. In his opinion a war might quickly develop into a world conflagration with vast armies and thus create a situation which might well, at the end of the day, foster a revolution, but would at the same time lead to unheard of sacrifices and might also destroy the labour movement. Time and time again Engels examined the development of the movement, and in 1889/90 he concluded that the movement was developing in a direction which he considered to be positive. This was not wishful thinking; in the UK 'new trade-unionism' (i.e., the unionization of unskilled workers) was having its breakthrough in a large-scale industrial conflict in the autumn of 1889. Eleanor Marx made a major effort, and that Engels was proud of his dead comrade's youngest daughter emerges very clearly from his correspondence. Her efforts, among other things, had the effect of socialist forces gaining considerable support in Great Britain, a sup-

port which, however, was to evaporate again as a result of personal complications in the circle surrounding Engels. But also in France, the Marxist line connected with Jules Guesde gained its breakthrough, in Germany the Social-Democratic party grew to be the biggest political party in terms of votes in 1890 with a little under 20 per cent of the votes cast. Also in the United States of America it seemed as if the workers were finally on the move. Not just in New York and Chicago, but in many other places throughout the country the organization Knights of Labor had gained massive support. However, Engels obviously overestimated the importance of these results: the fact that many workers voted for a Social-Democratic party or joined trade unions was not a direct reflection of their revolutionary stance.

The volume contains many other interesting contributions: e.g., a letter sent to an Austrian socialist published as an article in a number of newspapers. It sheds new light over Engels' perception of the 'non-historic' peoples and the role of political anti-Semitism. In an unfinished manuscript on German history 1848-1888, Engels touches upon German unification into one single state. Marx and Engels had not wanted to see the unification take place as a from-the-top-down venture, as was in fact the chain of events in 1871. But they considered the German unification as an important historical step and a fact of life, as the 39 German mini-states did not have much chance of developing economically, and thus, politically. As the revolutionary solution had disappeared with the defeat of the revolution in 1849, they accepted what had happened and worked on the basis of this new position. This two-part volume thus sheds new and co-ordinated light over Engels' understanding not only of theoretical problems, but especially over his ability to apply his theoretical cognition to concrete and topical problems. This in and of itself puts paid to any doubts existing concerning his Marxist stance or dialectical ability.

Ongoing research

In connection with the publication of MEGA, extensive research takes place: in the course of the 1980s, the University of Leipzig in the former GDR made extensive efforts to find possible articles in the three editions of the NYT (daily, semi-weekly, and weekly); these investigations were in part based on the correspondence between Marx and Engels. It is a serious difficulty that in 1855 Dana published Marx's articles anonymously and as leading articles without any byline or other form of identification; that often he would split up one article into several, and so on. Examination has led to the identification of 20 articles attributable to Engels and another 10 that could be by Marx or Engels.

To make these partial results quickly accessible, and to disseminate the theoretical significance of the research, several publications are available. These include: an annual *Marx-Engels-Jahrbuch*, published jointly by the two institutes in Moscow and Ber-

lin 1978-1990; a Russian bulletin was published in Moscow; and three semi-internal newsletters that were published in Leipzig, Halle, and Berlin in the GDR – all of these have ceased publication. Since 1991 a yearbook, *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung Neue Folge*, is published by the Argument publishing house in Berlin/Hamburg without direct ties to the MEGA [www.marxforschung.de]. The articles published in the *Beiträge* are mostly in German, but some are in English. The same applies to the periodical published by IMES, *MEGA-Studien*, which is, in principle, written in French, English, and German, but with a preponderance of German-language articles. It is a significant factor in this publication Odyssey that in order to promote scholarly internationalization and to pre-empt any country from monopolizing this work, groups of volunteer researchers in several countries, e.g., Denmark, Germany, Italy, Japan, the Netherlands, and the USA, are deeply involved in the project.

- Karl Marx, Friedrich Engels Gesamtausgabe, I Abt. Band 14. Herausgegeben von Internationale Marx-Engels-Stiftung Amsterdam; H. J. BOCHINSKI, M. HUNDT, et al. (eds.), *Karl Marx, Friedrich Engels: Werke, Artikel, Entwürfe Januar bis Dezember 1855*, Berlin: Akademie-Verlag, 2001, XV, 1695 p.

- Karl Marx, Friedrich Engels Gesamtausgabe, I Abt. Band 31. Herausgegeben von Internationale Marx-Engels-Stiftung Amsterdam; R. MERKEL-MELIS (ed.), *Friedrich Engels: Werke, Artikel, Entwürfe Oktober 1886 bis Februar 1891*, Berlin: Akademie-Verlag, 2002, 1440 p.

BELGIE-BELGIQUE

P.B.

9000 GENT 1

3/5327